

PERVIVÈNCIES DEL MÓN MEDIEVAL: DELS PARIATGES A LA GUERRA DELS SEGADORS (FINALS DEL SEGLE XIII - INICI DEL SEGLE XVII)

Olivier Codina i Marc Conesa

 RELAT
HISTÒRIC
D'ANDORRA

05

HISTORIA.AD

PERVIVÈNCIES DEL MÓN MEDIEVAL: DELS PARIATGES A LA GUERRA DELS SEGADORS (FINALS DEL SEGLE XIII - INICI DEL SEGLE XVII)

Olivier Codina i Marc Conesa

5.1. La gènesi de l'Estat andorrà

- 5.1.1. Una història en moviment
- 5.1.2. El domini d'Andorra en els meandres senyorials
- 5.1.3. La successió dels Foix i la Corona d'Aragó: una primera conscienciació nacional?
- 5.1.4. El difícil encaix d'una terra de fronteres
- 5.1.5. La crisi baixmedieval: els homes
- 5.1.6. La crisi baixmedieval: els conreus i el clima
- 5.1.7. La crisi baixmedieval: pressió recaptatòria i conflictes duaners
- 5.1.8. La crisi baixmedieval: la demanda del Consell de la Terra de 1419
- 5.1.9. Prohoms, cases i hereus. Un canvi de societat?
- 5.1.10. Anfocs i foc gros: els orígens de la repartició parroquial
- 5.1.11. El finançament ordinari del Consell de la Terra
- 5.1.12. Anfocs i foc gros: una lectura econòmica vs política
- 5.1.13. Llibres i registres: els inicis de l'Administració
- 5.1.14. Els notaris: llegir i escriure a l'època moderna
- 5.1.15. Un patrimoni escrit excepcional: els arxius de les cases andorranes
- 5.1.16. El canvi profund: quan els consenyors dominaven el món
- 5.1.17. El condomini: una font de política

5.2. El llarg segle XVI

- 5.2.1. El segle de les bruixes
- 5.2.2. La justícia i els poders a l'Andorra del segle XVI
- 5.2.3. Bandolers i hugonots: cooperació i pacificació de la zona fronterera
- 5.2.4. Quèstia i delmes
- 5.2.5. El Consell General i la recaptació dels impostos senyorials
- 5.2.6. El delme ramader, atenuador de la pressió senyorial?
- 5.2.7. La quèstia dels segles XV i XVI: continuïtat i ruptures en temps de crisi
- 5.2.8. La quèstia episcopal: els falsos canvis fiscals com a clau d'una llarga continuïtat?
- 5.2.9. La gestió de l'espai agropecuari col·lectiu, matriu de l'organització ramadera
- 5.2.10. El conlloc i els contractes ramaders
- 5.2.11. La transhumància o la lectura esbiaixada d'un model dominant
- 5.2.12. Ramaderia i agricultura, uns deures col·lectius
- 5.2.13. La gestió de la hivernada: bestiar transhumant i resident
- 5.2.14. Andorra i les guerres de religió

5.1. La gènesi de l'Estat andorrà

5.1.1. UNA HISTÒRIA EN MOVIMENT

Imitant les paraules de Jules Michelet (1831), «la història del món no sobraria per explicar Andorra», és necessari —per a l'època moderna i per a totes— explicar Andorra amb el seu món. El tabac i l'Estat, la xocolata i l'individu, la ciutadania i les indústries, per posar alguns exemples, van aparèixer a l'època moderna, però amb una presència d'aquest passat en el present. Aquests objectes posen de manifest una història a la vegada singular (la d'una vall entre dos potents estats europeus) i comuna a tota la humanitat, ja que les seves herències són encara presents i són el testimoni de trajectòries històriques.

S'intentarà fer l'inventari d'aquestes herències andorranes, examinar mobilitats i adaptacions, préstecs i rebutjos, els elements que formen l'estructura d'una història en moviment, per tal de contemplar aquestes herències amb l'exigència crítica i ciutadana per situar-les a l'alçada dels reptes actuals, sobretot educatius i mediambientals. Conèixer la indústria del ferro del segle XVII ens permet fer preguntes sobre els recursos naturals, les transferències de tecnologia, la mobilitat dels treballadors..., preguntes que avui són crucials. S'han de veure amb distància crítica i amb preocupació per la construcció de referències implicades en la transmissió de la història. Per tant, l'objectiu també és el de capacitar tothom perquè entengui i cadascun dels temes tractats i s'hi posi.

Es definiran els marcs geogràfics i cronològics

de l'època moderna i s'identificaran els principals temes que permeten construir lectures creuades d'aquest període.

Geogràficament, cal fer una aproximació global a Andorra que vagi més enllà de les seves fronteres territorials per examinar, fins allà on sigui possible, dinàmiques significatives, fenòmens que mostren els andorrans en els complexos mons de l'època. També ens preguntarem sobre la construcció d'Andorra a totes les escales significatives i a través d'objectes singulars: els límits, la cartografia, l'ús dels recursos naturals com a substrat per a l'existència de comunitats polítiques i econòmiques, i finalment la de múltiples relacions amb els seus veïns. Per tant, optarem per no pensar en Andorra com una illa aïllada, sinó com un espai connectat la trajectòria històrica del qual depèn de les seves relacions amb els veïns.

Cronològicament, la naturalesa, l'abast, el ple desplegament dels canvis i transformacions que s'observen en l'època moderna requereixen recórrer a una llarga durada que permeti encabir aquesta època en la continuïtat de les transformacions del segle XV, de la baixa edat mitjana fins a la Nova Reforma de 1866. Aquest marc cronològic no és només un marc d'observació, sinó també una lectura de la història andorrana en l'època moderna, seguint el desenvolupament de les nocions de sobirania, nació i qüestionant la ciutadania, en particular el desenvolupament de les institucions públiques,

des del Consell de la Terra fins a les reformes electorals del segle XIX.

5.1.2. EL DOMINI D'ANDORRA EN ELS MEANDRES SENYORIALS

Amb el Pariatge de 1278, el domini d'Andorra —integrat en unes unitats senyorials més àmplies— es va veure trasbalsat per unes ambicions geopolítiques que el superaven. El pacte entre el bisbe d'Urgell Pere d'Urtx i el comte Roger Bernat III, modulat amb els acords de deu anys després, va introduir un nou marc polític a Andorra en què els drets i les rendes de les Valls es van repartir entre els bisbes urgellencs i els comtes de Foix en la seva nova condició de consenyors. El bisbe d'Urgell i el comte de Foix van esdevenir els titulars de la jurisdicció sobre les Valls de forma indivisa. Per la seva part, el comte de Foix va obtenir una sèrie d'avantatges econòmics importants — en el pagament de la quèstia i en els drets judicials—, però com a contrapartida havia de retre homenatge al bisbe d'Urgell. Aquesta prestació d'homenatge va esdevenir, a la pràctica, un ritual caduc, buit de significat, que va donar pas a un principi d'igualtat dels drets de tots dos senyors sobre les Valls, per més que durant molt de temps es reivindicà des de la Mitra la teòrica preeminència del bisbe. En termes generals, i malgrat les tensions i els conflictes que hi pogué haver entre totes dues parts, el règim de consenyoria va funcionar raonablement, sense grans controvèrsies ni alteracions.

Durant la baixa edat mitjana sí que hi va haver conflictes entre els diferents càrrecs que havien d'aplicar les competències senyorials a les Valls, amb nombroses queixes dels andorrans a causa dels abusos a què eren sotmesos per part d'aquests representants, ja fos per l'aplicació excessiva de taxes judicials o notarials o bé per la usurpació dels seus drets consuetudinaris que afectaven l'aprofitament de pastures i altres recursos, o per l'incompliment d'obligacions a què estaven sotmesos la resta dels andorrans. Aquest va ser el cas del saig Ramon de l'Areny, que l'any 1389 va ser objecte de queixes per negar-se a pagar la part que li pertocava de la quèstia. Les primeres reclamacions d'aquesta naturalesa es documenten a partir de 1314. Normalment, es van resoldre en favor dels andorrans després que

els seus representants acudissin a un dels consenyors o al veguer.

5.1.3. LA SUCCESSIÓ DELS FOIX I LA CORONA D'ARAGÓ: UNA PRIMERA CONSCIENCIACIÓ NACIONAL?

La dinàmica dinàstica dels comtes de Foix va introduir uns primers matisos a la naturalesa del domini d'Andorra. L'any 1290 va morir Gastó VII de Montcada, vescomte de Bearn. Sense hereus masculins, el vescomtat pirinenc va passar a Margarida de Montcada, esposa de Roger Bernat III de Foix. L'herència de Gastó VII es va integrar als dominis dels comtes de Foix, que van incorporar a les tres barres del seu escut les dues vaques de la casa de Montcada, que avui formen part de l'escut andorrà.

L'expansió dels dominis de la casa de Foix va diversificar els àmbits d'acció i va estimular encara més les seves ambicions. Els comtes van intentar projectar la seva influència sobre les monarquies amb dependències als Pirineus. Així, Gastó II de Foix va provar d'intervenir en el Regne de Mallorca amb una aliança amb el rei Jaume III, que no va poder evitar la reincorporació a la Corona d'Aragó el 1344. Més decidida va ser l'acció del comte Mateu que, el 1396 —després de la mort del seu sogre, el rei Joan I—, va reclamar la Corona d'Aragó per a la seva esposa i va emprendre una invasió fallida a través d'Andorra. El seu nebot, Joan I de Grailly, comte de Foix des de 1413, es va implicar en la Guerra dels Cent Anys com a lloctinent del rei francès al Llenguadoc, tot i que les seves fidelitats van anar canviant en funció de l'evolució del conflicte. Finalment, l'any 1479, el jove comte Francesc I Febus va esdevenir rei de Navarra en morir la seva àvia Elionor. Tots aquests compromisos van allunyar progressivament Andorra de l'esfera d'acció dels comtes de Foix, de la mateixa manera que ho havia fet l'absentisme sistemàtic d'alguns bisbes urgellencs durant el segle XV, especialment Arnau Roger de Pallars, Roderic de Borja o Pere de Cardona. Tot plegat també va implicar l'increment de les diferències entre les capacitats polítiques dels consenyors, sempre favorables als comtes de Foix, en un procés que va culminar amb l'accés d'Enric IV a la corona de França l'any 1589. En qualsevol cas, en l'àmbit intern, les Valls van quedar cada cop més exposades a les arbitrietats dels oficials senyorials.

Fruit d'aquestes mateixes dinàmiques dinàstiques, a la mort de Gastó I de Foix l'any 1315, els dominis comtals es van dividir entre els seus dos fills. Fill i successor de Roger Bernat III, el comte Gastó I havia disposat en el seu testament que el seu primogènit, el futur Gastó II, quedés com a titular del comtat de Foix, el vescomtat de Bearn i el Donasà, i la consenyoria sobre les Valls d'Andorra. L'altre fill, Roger Bernat, va rebre el vescomtat de Castellbò i la baronia de Montcada i Castellvell, en qualitat de vassall del germà gran. Les disposicions testamentàries del comte Gastó van prioritzar la figura del comte de Foix com a titular intrínsec de la consenyoria d'Andorra i, sobretot, van alliberar les Valls de qualsevol vincle jurídic amb el vescomtat de Castellbò posant fi a una relació secular. Aquesta desvinculació es va explicitar en un informe recollit a la cort d'Andorra de 1347 que volia determinar la naturalesa jurídica de les Valls a partir de l'interrogatori a diversos testimonis d'edat avançada. La conclusió a la qual van arribar és que constituïen una terra diferent i separada no tan sols del vescomtat de Castellbò, sinó també de la Cerdanya i de l'Urgell. Des del segle XIV, existeix una consciència diferencial per part dels andorrans en relació amb les terres veïnes basada en les seves especificitats jurídiques. Aquesta diferenciació —que plasmava l'esperit de la comunitat de vall en l'àmbit de les relacions amb les unitats senyoriales i territorials veïnes— es pot interpretar com el primer embrió d'una conscienciació nacional.

5.1.4. EL DIFÍCIL ENCAIX D'UNA TERRA DE FRONTERES

A partir de mitjan segle XIV, les diferències amb els recaptadors de les taxes de la Diputació del General van incrementar aquesta consciència diferencial, amb el desplegament d'un argumentari per cadascuna de les parts en conflicte que tindria una llarga pervivència en futures reflexions sobre la naturalesa d'Andorra. Els arrendataris dels impostos de la Diputació del General sostenien que els andorrans estaven subjectes al comte de Foix, vassall del rei de França, i que mai no havien pagat les contribucions a la Diputació del General per finançar les guerres del monarca aragonès, motiu pel qual pràcticament no hi ha fogatges a Andorra. D'aquesta manera, no els

consideraven integrats al Principat de Catalunya i, per tant, havien de pagar els drets d'entrades i eixides que gravava la importació de productes des de França. Els andorrans eren comparats amb els aragonesos i els valencians, subjectes al rei de la Corona d'Aragó, però aliens al Principat de Catalunya i aliens, per tant, a l'àmbit jurisdiccional de les Corts catalanes i de la Diputació del General. Per la seva part, els andorrans sostenien que formaven part del Principat de Catalunya, per bé que es consideraven beneficiaris d'una sèrie de privilegis i immunitats que es remuntaven al temps del rei Pere el Catòlic (1196-1213) i que els exclouïa a perpetuïtat del pagament dels impostos del monedatge, del bovatge i de qualsevol altra exacció comtal o reial. Aquestes especificitats no van afectar la percepció dels drets superiors de la sobirania reial dels monarques aragonesos. L'any 1258, Jaume I va signar amb Lluís IX de França el Tractat de Corbeil, pel qual el rei Jaume va renunciar als drets que pogués tenir sobre els dominis occitans a canvi que Lluís IX, hereu de Carlemany, renunciés als comtats de la Marca Hispànica. Si fins aleshores les Valls d'Andorra eren una dependència cada cop més teòrica que efectiva de l'antic comtat d'Urgell, amb l'establiment del Tractat de Corbeil van passar a formar part del domini eminent dels reis aragonesos. Només per sota d'aquest domini superior els dos consenyors van poder desplegar el règim de condomini sobre les Valls, segons el marc establert al Pariatge de 1278, un acord signat en presència del rei Pere el Gran, fill de Jaume I, com a àrbitre i senyor superior del bisbe d'Urgell i el comte de Foix. Aquesta condició superior del senyoriu reial per sobre del condomini senyorial del bisbe d'Urgell i del comte de Foix va tenir una plasmació pràctica en el greu conflicte que va enfrontar el rei amb el comte de Foix a finals del segle XIV. Després de la mort de Gastó I l'any 1315, el comtat de Foix i el vescomtat de Castellbò havien evolucionat per separat al llarg de dues generacions. L'any 1391 va morir sense descendència el comte Gastó III de Foix —Gastó Febus— i el va succeir el seu cosí Mateu I, besnet de Gastó I i vescomte de Castellbò des de 1381. D'aquesta manera es van reunificar les dues meitats dels antics dominis familiars. Casat l'any següent amb Joana, filla del rei Joan I d'Aragó, el comte Mateu va reclamar, a la mort del seu sogre, el 1396, la corona per a la seva esposa, malgrat

que la successió s'havia resolt a favor del germà del rei, Martí l'Humà. El comte Mateu va envair Catalunya, però la victòria reial va comportar la confiscació del domini d'Andorra —junt amb la resta de les seves possessions del vessant sud del Pirineu— com a càstig per la invasió.

Expulsat de Catalunya i refugiat als seus dominis bernesos, el comte Mateu va morir sense descendència l'any 1398 i fou succeït per Isabel de Castellbò, la seva germana, casada amb Arquimbau de Grailly, que va negociar amb el rei Joan I la restitució dels dominis confiscats. L'any 1400, després d'haver imposat certes garanties, el rei va restituir el vescomtat de Castellbò i el domini d'Andorra, i Isabel de Castellbò va esdevenir la primera de les tres consenyores que han tingut les Valls. Entre 1396 i 1400, el rei va ampliar les competències del seu veguer de Cerdanya cap a les valls andorranes, en substitució del veguer del comte de Foix, i va obligar els prohoms andorrans a prestar-li homenatge.

La darrera ocasió en què els drets dels comtes de Foix van estar a punt de ser absorbits per la Corona d'Aragó va ser a principis del segle XVI, quan un membre de la família reial aragonesa va estar a punt d'assumir-ne la titularitat. El 1512, els descendents dels Foix ja havien assumit el tron de Navarra. El petit regne pirinenc, aleshores governat per la reina Caterina de Navarra, va ser conquerit pel rei Ferran el Catòlic. Amb la conquesta, el rei aragonès va confiscar els dominis que la casa reial navarresa tenia dins de la Corona d'Aragó, una tasca encomanada a la segona esposa del rei Ferran, Germana de Foix, lloctinent general del monarca en aquelles terres. La reina Germana va rebre de mans del seu espòs el vescomtat de Castellbò, les valls d'Àssua, la Vallferrera i també Andorra a títol vitalici. Però en el cas d'Andorra aquesta donació no es va fer efectiva: tant l'any 1513 com l'any 1515, la quèstia d'Andorra la va percebre Caterina de Navarra com a titular dels antics drets dels comtes de Foix. Segons el Compendio histórico de l'Església d'Urgell, redactat entre 1762 i 1763, la donació d'Andorra a la reina Germana no va quallar pel fet que, segons el Pariatge de 1278, el consenyor comtal era feudatari de l'Església d'Urgell per les Valls i havia de pronunciar el jurament d'homenatge al bisbe d'Urgell, cosa que hauria estat considerada absurda en

ser el bisbe vassall del marit de la reina Germana. Per aquest motiu, la reina hauria declinat prendre possessió de les Valls d'Andorra i d'aquesta manera va continuar vigent la consenyoria foixenca sota la titularitat de la reina Caterina.

5.1.5. LA CRISI BAIXMEDIEVAL: ELS HOMES

Com a bona part d'Europa, l'Andorra de la baixa edat mitjana va estar sotmesa a una successió de crisis demogràfiques majors, estretament relacionades amb l'arribada de l'epidèmia de la pesta negra a Occident a partir de 1348, tot i que les causes últimes del declivi són més profundes i variades. En qualsevol cas, els efectes de la plaga, ampliat per les seves periòdiques revifalles, van agreujar un context marcat per males collites, episodis de fam, revoltes, guerres, disturbis i saquejos, i van configurar una realitat que va marcar profundament l'Europa de finals de l'edat mitjana. A l'entorn immediat d'Andorra, els primers casos de pesta es van declarar a la Seu d'Urgell a mitjan mes de juny de 1348, des d'on probablement es va escampar a les Valls. La Seu va perdre gairebé tres quartes parts de les cases entre 1358 i 1430, quan va tocar fons amb tan sols cent focs dels prop de quatre-cents que havia tingut el 1358. És possible que el comportament demogràfic de la població urgellenca fos diferent al de l'andorrana, atès que la naturalesa urbana de la Seu la va fer més sensible davant l'empitjorament de les condicions econòmiques. En relació amb les dades demogràfiques específicament andorranes, només hi ha el recompte de caps de casa signataris de la concòrdia andorrana de 1176, amb 383 cases, i el recull del fogatge de 1358, que en compta aproximadament 400, entre 1.600 i 1.800 habitants. Crida l'atenció l'estabilitat —si més no aparent— entre les xifres d'un període anterior i encara força allunyat de l'arribada de la pesta negra (els 383 focs de la concòrdia de 1176) i les xifres situades en plena crisi epidèmica (els prop de 400 focs de 1358). Darrere d'aquesta aparent estabilitat, les dades de 1358 es poden interpretar com la representació demogràfica d'un moment molt concret, en el qual la crisi de poblament s'hauria menjat bona part del creixement demogràfic que Andorra havia experimentat durant el segle XIII, igual que en altres espais propers. Aquesta hipotètica caiguda demogràfica no es va aturar necessàriament aquí. Les evidències

demogràfiques de la ciutat d'Urgell en època baixmedieval indiquen una caiguda poblacional iniciada a mitjan segle XIV que tocava fons cap a 1430, quan la població urgellenca va caure gairebé a la quarta part del total de 1358. El privilegi concedit pel bisbe Francesc de Tovia als andorrans l'any 1419, que substituïa la mecànica de convocatòria del Consell de la Terra, podria reflectir un moment de mínim demogràfic que obligués a prioritzar les tasques del camp per part d'una població reduïda.

Des del punt de vista arqueològic, jaciments com el de la Roureda de la Margineda recullen els efectes d'aquest període de crisi, amb l'abandó del jaciment a mitjan segle XIV sense que ni tan sols no es recuperessin els estris de ferro de la ferreria, cosa que deixa entendre que l'abandonament va ser sobtat i definitiu. El lloc no es va tornar a habitar i l'explicació més plausible és que va ser afectat per la pesta.

5.1.6. LA CRISI BAIXMEDIEVAL: ELS CONREUS I EL CLIMA

La desaparició de diversos assentaments documentats per la toponímia medieval apunten també cap a una retracció del territori agrari, com indica l'abandó d'assentaments a la mitjana muntanya, com Baell i Fontverd al Madriu, o la Caüllà a Sant Julià. Aquest moviment s'explica per la regressió demogràfica i s'inscriu en el context del primer impacte de la petita edat de gel (1303-1380), l'inici de la qual, a Andorra, s'ha datat a la meitat del segle XIV gràcies a l'estudi dels líquens dels Estanyons del Madriu.

Aquest fenomen va succeir a l'òptim climàtic medieval de l'any 1000, que va potenciar el creixement agrícola i demogràfic fins al segle XIII. El refredament va afectar el conreu de la vinya. Al Llenguadoc, a partir del 1350, totes les regions vitícoles fora de l'arc litoral mediterrani es van veure afectades per una baixada de les temperatures —que retardaven la verema o dificultaven la producció de vi— i per una reducció important de la demanda, que es va traduir en la transformació de vinyes en erms. A Andorra es documenta un fenomen paral·lel. Fins a la primera meitat del segle XIV, la vinya era omnipresent al paisatge meridional del territori: des del solà d'Engordany fins al riu Runer. Posteriorment, la superfície ded-

icada als ceps es va reduir i els darrers indicis indirectes de producció vinícola daten d'inicis del segle XVIII. Atès que el vi es destinava a l'autoconsum, la quasi desaparició del conreu de la vinya no s'ha d'imputar a la fluctuació del mercat vitícola, sinó que va ser el resultat de la degradació del clima.

Durant aquest període, les Valls es van veure afectades per les tendències generals que van afectar tot el continent. Així, l'Andorra agrícola del segle XIII es va contraure a partir del XIV. Per contra, l'edat mitjana tardana es va caracteritzar per un conjunt de transformacions que van afectar tots els àmbits de la societat i que van configurar la transició i la ruptura entre el món de la plena edat mitjana i els temps moderns.

5.1.7. LA CRISI BAIXMEDIEVAL: PRESSIÓ RECAPTATÒRIA I CONFLICTES DUANERS

Un altre símptoma de la crisi de la baixa edat mitjana va estar íntimament vinculat amb els orígens de la realitat duanera que, durant tants segles, va caracteritzar de manera decisiva l'economia andorrana. A partir de mitjan segle XIV, la guerra entre la Corona d'Aragó i Castella va incrementar la pressió fiscal sobre els súbdits de Pere el Cerimoniós. Les demandes que feia sovint el rei de subsidis extraordinaris a les Corts va propiciar al Principat de Catalunya la creació d'un nou organisme, creat com a delegació d'aquesta institució. Aquest organisme, establert l'any 1359 per organitzar la recaptació d'un subsidi extraordinari atorgat per les Corts al rei per finançar la guerra, va rebre el nom de Diputació del General o Generalitat de Catalunya. La persistència del conflicte durant els anys immediatament posteriors i les insaciables necessitats econòmiques del rei van fer que aquest organisme —creat com a resposta a unes circumstàncies concretes i sense pretensió de continuïtat— fos una institució cabdal per a la consolidació d'una fiscalitat d'estat per al conjunt del Principat.

Per atendre les grans necessitats recaptatòries, la Diputació del General va emetre deute públic, garantit sobre el producte del nou impost de les generalitats, que taxava —entre altres béns— la fabricació de teixits autòctons i la venda de tota mena de teixits i joies (el dret de bolla). També gravava la importació i exportació de béns i mercaderies des del Principat de Catalunya, amb la taxa anomenada dret d'entrades i eixides. Des d'almenys l'any 1369,

els arrendataris de la recaptació d'aquesta darre-
ra taxa —especialment els de Puigcerdà i la Seu—
van exigir als andorrans el pagament a compte de
tots els productes provinents del Regne de França
que sortien de les Valls cap a l'Urgellet o la Cer-
danya. Si bé aquest primer plet el van guanyar els
andorrans, la qüestió va tornar a sorgir diverses
vegades entre finals del segle XIV i principis del
XV, i sempre es va resoldre a favor dels andorrans.
Que els andorrans no paguessin els drets d'en-
trada i sortida implicava una posició avantatjosa
sobre el preu de venda dels productes importats
des del comtat de Foix en relació amb els preus
que assolien als dos grans mercats de Puigcerdà
i de la Seu, que venien els mateixos productes
gravats amb la taxa. En aquest mateix moment,
els andorrans van obtenir dels bisbes d'Urgell el
privilegi de celebrar una fira anual i un mercat set-
manal. El primer esment explícit és de l'any 1402,
quan el bisbe Galceran de Vilanova va ratificar un
privilegi anterior concedit pel bisbe Berenguer
d'Erill, el seu predecessor. Tot i que aquest privi-
legi no s'ha conservat, cal situar-lo entre 1370 i
1387, un període que coincideix plenament amb
un dels punts de màxim desacord per la qüestió
duanera entre la Diputació del General i els ar-
rendataris de les generalitats, per un costat, i els
veïns de les Valls d'Andorra, per l'altre.

5.1.8. LA CRISI BAIXMEDIEVAL: LA DEMANDA DEL CONSELL DE LA TERRA DE 1419

Un dels canvis amb més transcendència va ser
institucional. L'any 1419, els andorrans van obte-
nir del bisbe Francesc de Tovia el poder d'escollir
síndics per tractar dels negocis de les Valls amb
els seus veïns pròxims. Aquesta concessió afecta-
va el funcionament d'una institució antiga, docu-
mentada des del 1289, un any després del segon
pariatge. L'acord senyorial havia imposat el paga-
ment de la quèstia, però la seva recaptació va ser
gestionada pels andorrans. El Consell de la Terra
es va convertir en el mediador entre la població
i els senyors i una de les seves funcions era cen-
tralitzar els cobraments de l'impost i el trasllat
dels diners al palau episcopal o al castell de Foix.
Progressivament, a aquesta funció inicial se li van
afegir diverses competències reglamentàries i el
Consell va anar prenent un protagonisme cada
cop més gran. En aquest context, la concessió

episcopal del 1419 va marcar una evolució decisiva
per a la societat andorrana.

En la seva sol·licitud, els síndics argumentaven
que calia limitar el perill que representaven les re-
unions que agrupaven una quantitat excessiva de
rústecs (grossers) i on s'expressaven tantes veus
i raonaments discordants (tants caps i enten-
iments). La voluntat era clara: amb el pretext de
facilitar la presa de decisions es limitava l'accés a
una certa categoria de caps de casa. Aquesta peti-
ció resultava d'un moviment anterior: des de la
segona meitat del segle XIV, el control dels recursos
comunals havia generat unes tensions creixents
entre els membres de la comunitat, que oposava
els prohoms a la resta de la població. La concessió
episcopal ratificava un canvi pel qual un segment
de la població s'havia apoderat de la institució rep-
resentativa i, de retruc, validava la preeminència
social dels prohoms.

Al segle XV apareix la primera documentació prou
detaïllada per conèixer la composició i el funcio-
nament de l'assemblea. Les reunions aplegaven
els «cònsols i consellers» o, més senzillament, els
«prohoms». En l'àmbit comunal, la diferenciació
entre les cases del consell (anfocs) i les altres (ca-
salers) apareix des dels primers documents con-
servats del segle XVI. Les dues categories s'enreg-
istraven en unes llistes fiscals diferents i, sobretot,
cap casaler apareix a la llista dels càrrecs electes
(prohoms o anfocs).

Del 1589 és un document —emanat del Consell—
en què es descriuen els càrrecs als quals podien as-
pirar els casalers. Exercien els oficis d'hostaler, de
flequer o de taverner, però no podien ser consellers
comunals. Atès que el Consell de la Terra emanava
dels consells comunals, aquest text identifica qui
eren els anfocs del 1419.

5.1.9. PROHOMS, CASES I HEREUS. UN CANVI DE SOCIETAT?

La recol·lecció de la quèstia i la repercussió de les
despeses generades, entre d'altres, pels viatges
de representació, els jornals pagats als consellers
per assistir a les sessions i el servei de missatgeria
(les sabudes) es gestionaven de dues maneres dif-
ferents. L'impost es repartia sobre la base d'unes
llistes que resumien els cabals dels habitants. El
seu estatut era indiferent: tots contribuïen al pag-
ament fossin o no caps de casa. Pel que fa a la des-

pesa, el pagament es convertia en una taxa que es repartia entre els 179 focs grossos corresponents a la quantitat de cases d'anfoc de les Valls. Dit d'una altra manera, l'impost no s'assentava necessàriament en una casa, mentre que, des d'un inici, la casa era el fonament exclusiu de la taxa del foc gros.

A les Valls, com a la resta dels Pirineus de l'est, la figura de l'heretament —que instituïa l'hereu únic com a fonament de la societat— s'havia desenvolupat a partir del segle XIV. Com és usual en aquests processos, l'adopció de la norma jurídica encobria una evolució social i administrativa més lenta.

En l'àmbit polític, és probable que aquest model ja s'apliqués l'any 1419, però la documentació que mostra de manera irrefutable l'adopció del foc gros data de la fi del segle XV. En tot cas, el prohoms definit com un home, cap d'una casa d'anfoc, s'havia institucionalitzat i aquest estatut es va convertir en el condicionant previ obligatori per poder accedir als consells.

A l'altre extrem, pel que fa a la fiscalitat senyorial, la definició definitiva d'aquesta dualitat social es va esdevenir a l'inici del segle XVII. Fins aleshores, a les llistes comunals de casalers i anfocs, s'hi afegia un tercer rol fiscal, l'anomenat ajut dels cabalers, pagat pels familiars dels hereus que no tenien casa, però que desenvolupaven una activitat econòmica independent. Aleshores, la seva quota d'impost es va integrar en el còmput de la casa on vivien. No sembla casual que, en aquest mateix moment (1592), els consellers generals s'haguessin oposat als cabalers per impedir que la reforma del dret de llegítima aprovada a les Corts de Montsó s'apliqués a Andorra. Per tant, es pot concloure que, a diferència de la separació política entre casalers i anfocs, l'extensió de la casa —entesa com a plantilla de lectura exclusiva de tots els àmbits de la societat— fos un procés llarg que es va dilatar durant prop de dos segles.

5.1.10. ANFOCS I FOC GROS: ELS ORÍGENS DE LA REPARTICIÓ PARROQUIAL

Pel que fa a la repartició de les cases segons la seva tipologia, cal precisar que la distribució dels anfocs per parròquia no era homogènia. N'hi havia, generalment, 36 a Canillo, 24 a Encamp, 27 a Ordino, 36 a la Massana, 31 a Andorra i 25 a Sant

Julià de Lòria. Es desconeix si aquesta assignació desigual es va fixar des del 1419, però pels volts de l'any 1500 s'aplicava sistemàticament a tots els recomptes.

Per al conjunt de les Valls, aquesta xifra relativament baixa podia resultar del fort descens demogràfic de la segona meitat del segle XIV. Ara bé, els prohoms havien expressat clarament la seva voluntat de limitar la quantitat de consellers i, per tant, no és creïble que els 179 focs resultessin exclusivament de la plasmació d'un cens corresponent al mínim demogràfic assolit durant la crisi. Tanmateix, al segle XVI, quan ja s'havien enregistrat diversos anys de creixement, els primers recomptes comunals complets mostren que hi havia la proporció aproximada d'un casaler per cada anfoc. Vist que la fundació d'una part de les llars casaleres era recent, anteriorment la proporció havia de ser inferior i la quantitat d'anfocs es devia aproximar a la majoria de les cases. Per contra, el criteri que explicaria el diferencial entre parròquies es desconeix. Podria atribuir-se a al pes demogràfic relatiu de cada comú i seria el reflex de la distribució territorial de les cases o, més probablement, d'una repartició desigual de les cases fortes. A favor d'aquest darrer plantejament, cal mencionar el precedent de l'any 1331, quan el veguer va intimar l'ordre d'enviar un representant de les sis cases més riques de cada parròquia a Foix per signar el pagament de la quèstia. Aquest manament ja apuntava la correlació entre la riquesa de la casa i la responsabilitat fiscal col·legiada envers el senyor. Per tant, es confirma que, l'any 1419, el bisbe havia revalidat el desenvolupament d'una evolució que s'havia convertit en una pràctica normal.

A més a més, el fet que no es documenti cap oposició frontal al canvi radical exigint pels prohoms fa pensar que, més enllà del fet que la fase de fort enfrontament ja havia tingut lloc i que la forta proporció d'anfocs en relació amb la totalitat de cases legitimava la petició, uns altres factors moderadors van facilitar la regularització del sistema de representació. D'una part, els consellers revestien una certa autoritat moral. Defensar la col·lectivitat davant les autoritats exteriors o negociar amb les comunitats veïnes requeria un coneixement que no eren a l'abast de tothom. De l'altra, tal com mostren les insistents sol·licituds per impedir que el veguer obrís les Corts a l'estiu, durant el període

de les collites, o el costum de diferir la celebració d'alguns consells per ajustar-los al calendari agropecuari, la participació a la vida pública demanava dedicació. Sense comptar amb les tasques específiques que els podien ser encomanades personalment, els còsols i consellers havien de participar a les sessions comunals i se'ls afegien les de la Terra que sumaven, segons l'any, de dues a tres setmanes. D'altra part, aquestes funcions requerien una certa capacitat econòmica perquè els còsols actuaven com a prestadors de la col·lectivitat per evitar de pagar amb usura i, quan la tresoreria era insuficient, avançaven els diners dels viatges o, fins i tot, alguna vegada, garantien els préstecs necessaris per cobrir la despesa. Per tant, igual que passava en algunes municipalitats catalanes, els càrrecs es reservaven per a les cases que disposaven de la solvència suficient per fer front a aquestes responsabilitats. En contrapartida, per a la població, l'acceptació de la limitació era la manera d'assegurar la continuïtat de les funcions essencials que desenvolupaven els consells. Sens dubte, aquest paper ambivalent desenvolupat pels prohoms va facilitar el canvi, però també hi va contribuir la manera de finançar el Consell.

5.1.11. EL FINANÇAMENT ORDINARI DEL CONSELL DE LA TERRA

La totalitat del pressupost del Consell de la Terra provenia de les parròquies. Primerament, el Consell s'havia fet seu el sistema impositiu senyorial per repartir una part de la seva despesa sobre els habitants. Els consellers no ajustaven proporcionalment el valor de les unitats fiscals, anomenades metedor i haveria, per pagar la quèstia, sinó que es sobrevaloraven per tal d'obtenir més diners dels que s'havien de pagar al senyor. És el que s'anomenava el bo de la quèstia, que quedava en mans del Consell. Com que la suma col·lectada variava segons la quantitat d'unitats declarades o del valor unitari que se'ls atribuïa, el valor de la majoració obtinguda no era fix. Uns anys només corresponia a un ajustament i altres vegades s'incrementava de manera més accentuada. Probablement, cal veure en aquest mecanisme una de les primeres vies de finançament regular de la institució. L'altra via de finançament provenia de la taxa co-

brada, essencialment, sobre els animals estrangers, petits o grossos, que entraven a pasturar a Andorra: l'estrany de la Vall. Aquesta càrrega no pesava sobre els andorrans i, malgrat que la seva inclusió en la comptabilitat de la quèstia pugui generar una interpretació equívoca, no es pagava als senyors. Segons el moment, els cabals de l'estrany no servien per a alleugerir la part de quèstia suportada per la població, sinó que, durant l'un dels dos consells de passament de comptes, s'assignaven a una despesa particular pendent o anaven a alimentar la caixa.

Tanmateix, amb l'augment gradual de les obligacions del Consell i l'increment del seu rol de mediador, els ingressos obtinguts mitjançant el recobriment de la quèstia i l'estrany van resultar insuficients. Llavors es va instaurar un tercer dispositiu, el foc gros, que es calculava dues vegades l'any, a la primavera, al Consell de Sancogesma (Cinquagesma), i a la tardor, al de Sant Andreu, el 30 de novembre. Aquest tribut bianual assegurava unes entrades complementàries regulars. Atès que es repartia exclusivament entre els 179 anfochs, la seva implementació cal datar-la del segle XV. Amb el foc gros, el Consell es va dotar d'un instrument financer fàcil d'adaptar a la conjuntura perquè el seu valor s'arrelava en la decisió prèvia de contractar la despesa. No depenia de les fluctuacions de l'activitat econòmica com passava amb els metedors i les haveries i, globalment, fins al segle XVI, s'utilitzava per a cobrir la major part de les despeses ordinàries (jornals, desplaçaments...). Ara bé, aquests mecanismes impositius eren complementaris i, segons si es potenciava l'un o l'altre dels tributs, la càrrega es repercutia diferentment sobre la població. Aquesta elecció es va convertir en una de les palanques sobre les quals es va assentar la política fiscal i social dels consells dels segles següents.

5.1.12. ANFOCS I FOC GROS: UNA LECTURA ECONÒMICA VS POLÍTIKA

Les dues vies de finançament potenciades pel Consell General es fonamentaven en una repercussió desigual sobre les parròquies. Amb la sobrevaloració de la quèstia, pagava més la que acumulava més cabals. Amb el foc gros, la major tributació anava al comú que tenia més anfochs. Aquesta disparitat contributiva no es repercutia de

cap manera en l'àmbit polític. A l'hora de decidir i de votar, cada parròquia tenia el mateix pes. Aquesta igualtat representativa de les administracions locals era, molt probablement, una herència de l'alta edat mitjana i s'arrelava en les *vilae* primitives implantades als segles VIII-IX, com apareixien les parròquies a la documentació alt-medieval.

Financerament, la repartició en sis parts iguals s'utilitzava per a un tercer tipus de pagaments que exigia el Consell General. L'existència d'aquesta mena de distribució igualitària es coneix des d'abans dels Pariatges. Ara bé, si la tipologia del cobrament era semblant, el destí final dels diners no ho era. Sota la designació de llot servien per a obrir unes despeses extraordinàries que no podien ser absorbides pel finançament regular. La repartició per sis també s'utilitzava per a expedir els pernils i formatges destinats als ambaixadors i amics exteriors de la Vall i, així, assegurar-se els seus serveis o la seva protecció o per abonar alguns censos medievals el pagament dels quals fou mancomunat per tal de reduir el cost derivat del desplaçament de sis consellers parroquials (menjaria, oli de Santa Maria de la Seu, cens de Costoja, vaca grassa i vaca magra).

Malgrat que podien ser puntualment quantiosos —especialment quan s'havia de pagar alguna exacció per bandes armades o quan calia finançar negociacions davant administracions estrangeres (corts reials, parlaments, tribunals...)—, en relació amb el conjunt del pressupost, els llots eren minoritaris. La seva tramitació també divergia de la que s'utilitzava per als altres tributs. A l'hora de repercutir-los sobre els comuns, els llots eren validats per cada consell comunal. No eren rars els casos en què es generava una oposició o, fins i tot, que algun comú es negués a contribuir. Aquestes oposicions locals no eren exclusives d'aquest període, però són reveladores de com els consellers comunals concebien les competències del Consell General.

L'organització del comú baixmedieval va ser la resposta administrativa a la implantació del Consell de la Terra. Per contra, l'existència d'una ordenació local per coordinar el dret dels veïns era anterior, i aquest fet explica el recel amb el qual els consellers defensaven els drets individuals de cada comú.

L'estructura de la representació política de les Valls implantada durant l'edat mitjana tardana (segles XIV i XV) es va forjar en relació amb el marc instituït pels Pariatges i, amb algunes adaptacions substancials, aquesta primera organització es va mantenir fins a la Nova Reforma de l'any 1866. D'altra banda, el Consell General disposava dels tres dispositius financers necessaris per assegurar la permanència dels ingressos. A partir d'aquest moment, els prohoms ja no van innovar en l'estructura de les percepcions, només els calia modular els paràmetres fiscals per adaptar-los a les circumstàncies i a les transformacions que afectaven el món que els envoltava. De retruc, mitjançant aquests canvis van poder potenciar l'evolució de les institucions del país.

5.1.13. LLIBRES I REGISTRES: ELS INICIS DE L'ADMINISTRACIÓ

Per controlar l'activitat tributària i implementar el marc reglamentari, els instruments essencials eren els llibres de comptes i d'acte. La redacció del primer registre conservat es va iniciar l'any 1489, tres anys després que s'encomanés la confecció del recull de privilegis d'Andorra al notari Ribot. Tot i el caràcter rural de la societat andorrana, aquest inici s'ha de posar en context amb el moviment iniciat per les universitats i els municipis catalans, pels quals els registres més antics daten de la segona meitat del segle XIV, i l'establiment d'uns reculls de privilegis i franquesses per reunir una documentació dispersa destinada als mitjans oficials o professionals.

A diferència del llibre de privilegis, els escrivans dels registres del Consell eren els consellers mateixos i, segons el cas, hi intervenia algun lletrat contractat específicament per fer de secretari (notaris, clergues...) A partir del 1515, la producció escripturària del Consell va créixer regularment i progressivament, i la redacció dels llibres es va normalitzar, al mateix temps que el fons es complicava, ja sigui creant uns apartats temàtics en un mateix registre o iniciant l'escriptura d'uns volums especialitzats, com els reculls de les sentències dels veguers, les conductes de metges o els llibres de privilegis.

L'actualització regular dels registres servia per a preservar la memòria de l'assemblea. La seva redacció es va iniciar un segle més tard que l'escriptura del primer llibre notarial conservat i la decisió de començar aquesta fórmula d'enregistrament

autònoma, fora del marc de l'escrivania notarial, es pot interpretar com una voluntat d'emancipar-se dels lletrats designats pels prínceps, els quals, des de la fi del segle XIV, integraven les queixes reiterades del Consell contra les exaccions perpetrades a les Valls pels oficials dels senyors. De fet, paral·lelament, es va implementar una política per organitzar un arxiu propi i controlar la producció notarial.

El desenvolupament dels registres de la Vall limitava la intervenció del notaris a la transcripció dels actes pels quals calia donar fe del contingut per constituir l'arsenal jurídic necessari per negociar amb altres institucions i autoritats. Fora d'aquest camp particular, l'activitat notarial s'exercia essencialment en l'esfera privada, la qual cosa convertia els escriptors en testimonis privilegiats de la societat de les Valls.

5.1.14. ELS NOTARIS: LLEGIR I ESCRIURE A L'ÈPOCA MODERNA

L'aparició dels notaris a Andorra està explícitament lligada al segon pariatge (1288), amb el nomenament de funcionaris capaços de registrar actes jurídics. Els notaris també van participar en la redacció dels registres públics, la matriu de l'Estat andorrà. La corologia de la seva aparició i desenvolupament és paral·lela a l'observada a Catalunya. Els notaris es van incloure en les «llibertats», mitjançant les quals les comunitats participaven en la institucionalització del seu estatus i en el reconeixement per part dels poders tutelars.

Formalment, dos notaris oficiaven a Andorra, escollits alternativament pels coprínceps, que rebien la meitat de les quotes de traspàs o concessió. La formació dels notaris era una qüestió d'aprenentatge gremial fins a l'inici de l'època moderna. Es van establir dinasties notariales (Ribot, Ortodó, Picart...) i amb elles es va anar construint un coneixement familiar, basat en la fama de guardar secrets i en el coneixement íntim dels afers i dels béns dels altres. Aquesta patrimonialització dels càrrecs era, però, incerta, perquè els coprínceps podien escollir lliurement el candidat, també fora de les famílies andorranes. L'any 1607, a instàncies dels cònsols, consellers i prohoms d'Andorra, el bisbe va concedir al Consell de la Vall el dret de presentar dos candidats competents, prèvia-

ment seleccionats, entre els quals escolliria el notari. L'objectiu era evitar que els notaris aliens a la Vall poguessin treure els registres fora d'Andorra, El text també imposava l'obligació de conservar-hi les escriptures. Aquesta disposició va establir les normes per a la conservació dels escrits privats i públics en armaris o arquetes. Al segle XVIII, les disposicions també limitaven la intervenció dels rectors com a fedataris només per als testaments. A l'època moderna, però, es van consolidar com a interlocutors centrals entre els actors socials, econòmics i polítics, i els documents jurídics que van emetre són una part essencial del patrimoni escrit i jurídic d'Andorra. Les famílies andorranes conserven desenes de còpies de documents, a la vegada garanties legals i elements per aprendre la llei i el valor de l'escriptura.

Quina producció, quins llocs ocupen els escrits públics a Andorra en comparació amb els seus veïns? L'escriptura notarial de parla catalana és molt més important que la que es troba al nord dels Pirineus: amb una ràtio de dos-cents a un. El notari i la paraula escrita tenen, doncs, un lloc especial a la muntanya catalana, per les seves normes patrimonials. Tanmateix, hi ha diferències a l'àrea sud-pirinenca entre Andorra, l'Alt Urgell i la Cerdanya. El gran moment de la professió notarial a Andorra va ser el segle XV, quan va acompanyar la constitució de les institucions públiques (Consell de la Terra, comuns...) i la reconstitució del patrimoni. D'altra banda, l'escriptura notarial es va afegir en comparació amb altres regions, sens dubte perquè es va enfrontar a la competència d'altres formes d'escriptura.

5.1.15. UN PATRIMONI ESCRIT EXCEPCIONAL: ELS ARXIS DE LES CASES ANDORRANES

L'activitat notarial a Andorra era similar a la de la Seu o de Puigcerdà fins al segle XV. El motiu de la davallada a partir d'aquest moment no es va deure tant a un recurs menor a la paraula escrita com a l'ús d'altres formes d'escriptura, privades o comptables, que són el testimoni d'una relació diferent amb el món. Els arxius privats de les cases andorranes formen part d'aquest canvi quantitatiu i qualitatiu.

Tots els arxius de les cases mostren el caràcter massiu de la documentació privada custodiada i el seu desenvolupament a partir del segle XV. An-

dorra es diferencia de les potències veïnes en el fet que les cases en són els principals actors i no pas l'Estat o l'Església. La part principal dels arxius està format per actes familiars, patrimonials i econòmiques. Escripcions de crèdit, petits préstecs amb interessos o sense, petites transaccions formen els àtoms de la galàxia social de les cases andorranes. Mostren un món social on el recurs als notaris es concentra als actes crucials (capítols matrimonials, venda de terres...) o transaccions amb persones alienes al cercle de confiança de les cases; els arxius privats mostren actes corrents, segellats per la proximitat social i les relacions de confiança.

A la llarga, la pràctica social de l'escriptura té implicacions polítiques considerables. El domini dels arxius i dels escrits explica el desenvolupament a partir de les grans cases de l'Estat andorrà, que no es va formar sobre la guerra i la fiscalitat. Les grans cases disposaven no només del necessari capital econòmic, sinó també del capital social i cultural. Alhora explica com l'Estat andorrà s'ha fonamentat sobre textos i sobretot privilegis, l'eix vertebrador d'un petit país davant les grans potències de l'Europa moderna: França i Espanya.

5.1.16. EL CANVI PROFUND: QUAN ELS CONSENYSORS DOMINAVEN EL MÓN

El període que va des del segle XV fins a principis del XVII es va caracteritzar per un canvi profund en els horitzons polítics en què Andorra participava i en què s'inseria. Andorra no era una illa aïllada del brogit del món; tampoc no era tan sols un espectador de les transformacions que remodelaven permanentment l'Europa política. Aquest període fa que ens interroguem sobre els fonaments i la gènesi de l'Estat andorrà, així com sobre l'estructuració de les seves institucions. L'evolució política d'Andorra no va ser totalment diferent de la dels països del voltant, però no és una rèplica servil del que va passar en altres llocs: no es tracta de caure en la il·lusió que la història d'Andorra en els temps moderns va ser la reacció a estímuls externs. De fet, hi ha una construcció estatal pròpia de les Valls.

Una de les etapes de la construcció de l'Estat va consistir en l'adaptació al canvi d'escala i a la llunyania dels centres de decisió que van transfor-

mar els veïns propers en poderoses monarquies mundials.

El poder va canviar d'escala com a conseqüència de les polítiques matrimonials de les famílies regnants. Per la banda francesa, el comtat de Foix es va unir successivament al Regne de Navarra l'any 1483, a les possessions dels Albret de Bearn i després dels Borbons, l'hereu dels quals, Enric, el va ancorar definitivament al domini reial el 1607. A partir d'aleshores, el consenyor d'Andorra ja no residia a Foix, sinó a Pau i després a París, i els interessos polítics del consenyor eren els de l'Estat més poblat d'Europa determinats per les guerres religioses, la centralització i la rivalitat amb l'Imperi dels Àustries.

La Seu d'Urgell va viure un trasbals similar en els seus marcs polítics. El dret de mecenatge que permetia al rei catòlic nomenar qualsevol bisbe de la seva elecció el 1523 va vincular el bisbat a les polítiques de la monarquia dels Àustries, que s'estenia des de la península Ibèrica fins al Sacre Imperi Germànic i des de Mèxic fins a les Filipines. De nou, l'horitzó polític va tornar-se global, però els efectes d'aquest canvi d'escala van ser locals. En efecte, la Seu va esdevenir el cap de pont de la monarquia hispànica contra els hugonots francesos i Andorra es va veure atrapada en un moviment de pinça a punt de convertir-se en un camp de batalla.

Aquest període passa per tres canvis progressius: la transformació dels estats feudals en estats monàrquics llunyans va provocar expansions i crisis de creixement, amb l'esclat de conflictes armats cada cop més importants i redundants, que estaven finançats per l'augment de la fiscalitat en totes les seves formes.

Andorra va quedar exposada a aquests canvis radicals. Hi va haver intents de pagar tributs o contribucions fiscals imposats per un copríncep o per l'altre o per les seves administracions tributàries o militars. A partir del segle XIV i al XV, els reis d'Aragó consideraven Andorra part de la seva jurisdicció, ja que intervenien com a àrbitre en els litigis entre el bisbat i el comte de Foix, asseguraven la protecció dels seus habitants dins la jurisdicció de la Corona i els eximien del pagament dels drets del general (1409). La contrapartida d'aquesta protecció era el risc de submissió, en el sentit literal del terme, com quan l'any 1465 se'ls va ordenar participar en el rescat del castell d'Èvol, amb el risc de desaparèixer

mentre quedaven absorbits per la pesada tutela aragonesa.

Tanmateix, en aquesta Europa en procés de reestructuració política, Andorra va mantenir el seu estatus híbrid. Aquest estatus va ser un baluard contra els intents d'annexió de qualsevol dels consenyors, però sobretot va ser el fruit d'una política deliberada dels andorrans per fer del condomini un recurs per mantenir els seus interessos vitals, en un context en què els mapes polítics es van transformar en favor dels estats militarment més forts.

5.1.17. EL CONDOMINI: UNA FONT DE POLÍTICA

La proximitat geogràfica i la fluctuant convergència d'interessos entre andorrans i consenyors semblaven, al segle XV, cosa del passat, en part per la rivalitat entre França i Espanya. Tanmateix, si els riscos mai no havien estat tan grossos, les institucions andorranes es van consolidar.

La política andorrana d'aquest període no es pot considerar com l'execució planificada de decisions, actuacions o reformes. Les elits andorranes navegaven segons les circumstàncies, els esdeveniments, les amenaces que pressionaven les fronteres. En el desordre del món, però, va aparèixer una brúixola que pretenia el manteniment dels privilegis medievals assegurant les llibertats legals i comercials dels andorrans. L'any 1486, el notari Miquel Ribot va redactar un llibre de privilegis que recopilava trenta documents entre 1008 i 1497. Cada privilegi apareixia com el resultat d'un procés de reconeixement mutu. La recopilació creava continuïtat i permanència, ja que el llibre es conservava a l'Arxiu de les Sis Claus. L'objectiu era reunir privilegis des del segle X per servir les Valls, per defensar-les, per a la perpetuació del seu estatus i per aparèixer com a interlocutors de la política reial.

Per això, els andorrans van enviar ambaixades a la cort de Valladolid, delegacions als sobirans i van seure sistemàticament a les Corts d'Aragó al llarg del segle XVI.

De facto, va sorgir una doble cronologia. La primera estava relacionada amb els canvis de reis o bisbes. En aquestes ocasions, els andorrans demanaven la confirmació dels seus privilegis com a via per renovar el condomini. Així, entre 1610 i

1611, a Lluís XIII, rei de França després de l'assassinat d'Enric IV, se li va demanar la confirmació, que va atorgar perquè li permetia formar part de la continuïtat del regnat del seu pare, tot i que durant la seva minoria es va trobar en una situació inestable. La segona cronologia que sorgeix explotava la rivalitat entre els sobirans. Així, el bisbe d'Urgell es va afanyar a confirmar els privilegis andorrans l'any 1610 davant la Cancelleria Reial francesa. L'any 1538, Carles V va confirmar els privilegis comercials de les Valls i de seguida Enric II de Navarra va fer el mateix per no quedar-se enrere.

Cal subratllar aquí els efectes d'aquestes confirmacions, que formen una continuïtat jurídica que es custodiava als registres de l'Armari de les Sis Claus. Aquests tràmits diplomàtics els iniciaven sempre els andorrans, que aportaven proves, còpies, arguments, que eren registrats per les cancelleries reials i que finalment eren sotmesos a l'aprovació del sobirà.

Els privilegis eren de diversos tipus. En destaquen especialment dos, que testimonien la importància cabdal que els atorgaven els andorrans de la primera modernitat.

El primer es refereix a l'exercici del poder a les Valls. Alguns dels privilegis tenien com a objectiu garantir que els agents dels senyors fossin andorrans, amb el pretext que els homes de fora eren menys propensos a respectar les franquies, privilegis i llibertats dels andorrans. Els andorrans van demanar als seus consenyors que limitessin el poder dels seus representants, acusats d'abusos, cosa que permetia contenir l'exercici efectiu del poder senyorial. Així, el privilegi concedit l'any 1422 pel bisbe Francesc de Tovia i Joan I, comte de Foix, pretenia sancionar les males pràctiques dels agents senyorials en matèria fiscal, judicial, econòmica i administrativa, i limitar el poder dels veguers i batlles, transferint part de les seves competències al Tribunal de Corts, al Consell de la Terra i als comuns. *De facto*, les limitacions que donen els coprínceps van afavorir l'exercici del poder per part dels andorrans i van permetre l'aparició d'institucions que, sense ser sobiranes sobre el paper, tenien les prerrogatives principals.

El segon conjunt de privilegis va donar forma a la inserció d'Andorra en un món transformat. Són les franquícies comercials, l'eix vertebrador de la política de les Valls fins avui. Aquesta qüestió s'ha

de contemplar, doncs, a llarg termini per posar de manifest la seva importància com a factor constitutiu de la identitat andorrana.

Des de l'any 1379, pel privilegi de Pere el Cerimoniós, els andorrans estaven exempts del pagament dels drets del General per les mercaderies que entraven i sortien d'Andorra, un fet que va provocar conflictes amb les administracions tributàries catalanes fins al segle XX. Però aquest acte fundacional era en certa manera un reconeixement a la pertinença d'Andorra a la Corona; només té validesa, en el llarg termini, perquè s'ha defensat i ampliat sobretot en períodes de conflictes. Així, durant la Guerra Civil catalana (1462-1472), el rei Joan II d'Aragó i el comte de Foix Gastó IV van concedir el dret de lliure comerç amb Catalunya o l'exempció de lleudes al comtat de Foix. L'any 1536, Carles V va recuperar el privilegi de Joan II d'Aragó i al seu torn va autoritzar el comerç entre Andorra i Catalunya, fins i tot en temps de guerra. L'objectiu era, òbviament, assegurar-se la possessió de les Valls. Però sí que hi havia una construcció de la identitat jurídica andorrana sota l'impuls de les demandes dels andorrans.

També hi havia privilegis per assegurar un dret de pas en una ciutat o sobre un pont. Ja no es tracta de negociacions amb la Corona o amb la Generalitat, sinó d'un reguitzell d'acords que van acabar constituint una xarxa de passadissos per a un país mercantil en procés d'estructuració.

Tanmateix, la posició d'Andorra era fràgil, com ho demostra l'exemple de Navarra. Al llarg dels Pirineus, molts territoris les economies dels quals depenien del comerç van ser escombrats del mapa polític, ofegats per la rivalitat entre França i Espanya. Andorra es va haver d'enfrontar a aquest risc diverses vegades. Entre 1555 i 1557, el virrei de Catalunya va denunciar a la cort de Valladolid els andorrans que comerciaven amb els francesos en temps de guerra. Al segle XVII encara pesaven les amenaces sobre els privilegis per part de militars, intendants i virreis. Però, de nou, la proximitat amb els sobirans, que va esdevenir una necessitat que es va mantenir escrupolosament durant molt de temps, va servir de baluard. Per exemple, a les Corts de Montsó, Felip II, degudament informat per la delegació andorrana de la prohibició comercial que el virrei havia decidit contra les franquícies, va desautoritzar l'ordre del seu rep-

resentant i va retornar els privilegis als andorrans. La delegació formada per Miquel Moles i Pere Benet va presentar al rei la còpia d'un privilegi de 1390.

Els andorrans van aconseguir que els consenyors convertits en monarques afavorissin les franquícies comercials garantint l'ordre a la frontera i la defensa de la fe catòlica. El Manual digest, del qual es parlarà en un capítol posterior, afirmava que «la religió és la millor manera de mantenir un estat», i aquesta màxima era més l'expressió d'un avantatge polític que no pas religiós. La participació interessada en la consenyoria i els seus jocs de frontera va anar de la mà del manteniment d'un ordre social i religiós estable.

5.2. El llarg segle XVI

5.2.1. EL SEGLE DE LES BRUIXES

La repressió de la bruixeria és un fenomen que toca tota la cristiandat, des de la península Ibèrica fins a França, des de l'Europa central fins als colons de Salem, Massachusetts.

El nombre de judicis i d'execucions per bruixeria va ser especialment elevat després de les guerres de religió a França. Es van enlairar a les zones de contacte entre la Reforma i el catolicisme, en llocs com el Sacre Imperi Germànic, on les caceres de bruixes es van multiplicar quan l'ordre natural —el desitjat per Déu— es pertorbava o estava amenaçat: quan els reis eren assassinats, quan eren considerats heretges. En definitiva: quan calia purificar el món i restablir l'ordre.

Les caceres de bruixes eren, doncs, una qüestió política. Els tribunals excepcionals o ordinaris en constituïen el braç armat. A Andorra fa que ens plantejem dues preguntes crucials: qui dispensava justícia i en nom de qui. També era l'expressió de conflictes socials: molt sovint, els judicis per bruixeria s'iniciaven amb denúncies per part de veïns o familiars, dirigides principalment a dones més aviat grans, vídues, de mala fama. Això qüestiona el món social d'Andorra a través d'un llarg segle XVI i ens permet fer, mitjançant una rica documentació, les biografies de dones andorranes massa sovint menystingudes per la història.

Per tots aquests motius, podem dir que els anys 1450-1630 van ser el segle de les bruixes: un període en què es pot observar la història del món des d'An-

dorra a través d'aquest fenomen.

Andorra té un nombre de procediments especialment elevat per a una regió limitada geogràficament. El gran nombre de plets conservats el converteix en un cas excepcional a Europa. Entre 1420 i 1689 es van iniciar cent deu judicis que van afectar sobretot dones, generalment grans, de més de quaranta anys. Els primers casos van ser entre 1420 i 1460, i van anar seguits d'una altra onada entre 1471 i 1473. A partir del segle XVI podem destacar tres grans crisis: l'any 1551 al voltant de Bernardí Coromines, veguer dels Foix i jutge de les Valls; l'any 1574, quan el Sant Ofici es va instal·lar durant uns anys a Andorra, i les onades dels anys 1593 i 1621-1629.

En tots els processos, el veïnat era font de denúncies d'enverinaments, d'encanteris, d'assassinats, d'infanticidis, de comerç amb el diable. Gairebé el 20 % de les denúncies van donar lloc a una pena forta, fins i tot a la pena de mort. El 80 % de les acusades van ser exonerades o posades en llibertat amb una multa. L'ús de la tortura era freqüent. La majoria de les torturades negaven els fets dels quals se'ls acusava. Es documenten disset condemnes a mort a la forca, mentre que una dona va ser condemnada a morir a la foguera; desterraments i decomisos de béns completen la taula de les condemnes més greus. Els homes —pares, marits, germans— són absents o apareixen en un segon pla del procediment, cosa que contrasta amb una norma social que apareix en negatiu i es centra en la figura masculina com a pilar de l'ordre social. Aquestes dones generalment eren acusades públicament sobre la base d'una mala fama, i se'ls atribuïen homicidis i emmetzinaments de nens, homes i animals, i se'ls acusava que solien provocar golls (que tenen un origen completament diferent, per deficiència de iode). Algunes apareixen més aviat com a guaridores, de vegades repartint aliments, de vegades remeis. L'herència o la proximitat familiar amb altres dones sospitoses en el passat també era motiu de sospita. A més, les denúncies de demonolatria que feien jutges inquisidors van introduir novetats que progressivament es van instal·lar en la ment de la gent i es concreten en llocs andorrans ben identificats, mostrant un món que no és impermeable des del punt de vista de les creences o les pors.

Aquesta documentació permet entendre el funcionament de la justícia a Andorra com a element fundacional de la seva posició entre França i Espanya. Si les fonts passen per totes les etapes d'un procediment (denúncies, investigacions, testimonis, interrogatori, tortures, sentències, execucions), per tots els llocs que hi són annexos (la presó, Casa de la Vall, els patíbuls) i per tots els actors del món judicial (veguers, raonadors, guàrdies, acusats, familiars del Sant Ofici) que permeten entendre com funcionava la justícia andorrana del segle XVI, també fan que ens qüestionem la seva funció en la construcció de l'Andorra política.

5.2.2. LA JUSTÍCIA I ELS PODERS A L'ANDORRA DEL SEGLE XVI

La justícia com a exercici d'una prerrogativa sobirana teòricament compartida entre els coprínceps d'una manera alhora desigual i simètrica va ser, des del segle XVI, una aposta política per als andorrans, que, sense trencar els vincles amb cap de tots dos, van intentar mantenir-ne el control.

Aquest llarg segle XVI es caracteritza per un profund qüestionament dels marcs polítics, religiosos i socials. De fet, la lluita contra les heretgies, la bruixeria i les bandositats són tres fenòmens contemporanis als quals s'han d'afegir les rivalitats i les hostilitats entre el Regne de França i Espanya, que no van dubtar a utilitzar-les com a mitjà d'enfrontament contra l'adversari. Andorra es va trobar així en una cruïlla de múltiples amenaces, el punt de resolució de les quals va ser l'exercici de la justícia.

Aquest exercici es va discutir al principi. Efectivament, el Tribunal de Corts estava congestionat davant la criminalització d'hugonots i bandolers i els casos de bruixeria. Les sessions duraven fins a vuit mesos, costaven massa, els tràmits eren sagnants (amb l'aplicació de tortures quasi sistemàtiques), i el Consell de la Terra, com a mesura d'economia o perquè simplement estava desbordat, va sol·licitar al bisbe d'Urgell la introducció a Andorra de la Inquisició de Barcelona, que va arribar, doncs, a les Valls. Però ràpidament els andorrans es van veure desbordats per l'aparell inquisitorial i pels seus oficials, que es negaven a sotmetre's a l'autoritat del Consell de la Terra, a la justícia i al pagament d'impostos. La denúncia dirigida a l'inquisidor de Barcelona don Francisco Arévalo de Zuazo no va pros-

perar perquè el Sant Ofici era una oportunitat inesperada perquè Espanya s'apoderés d'Andorra quan no hi tenia cap dret. El Consell de la Terra es va adreçar al rei de França perquè expulsés els inquisidors.

Aquesta petició, del juliol de 1601, va provocar l'esclat d'ira del rei de França, que, adreçant-se als síndics, va denunciar que

[...] vous avez laissé introduire en notre souveraineté d'Andorre l'Inquisition d'Espagne [...] par le moien duquel Saint Office, une infinité de malfaiteurs et malvivans sont garantis de leurs maléfices, pour raison des quels nous recevons ordinairement beaucoup de plaintes [...] nos officiers sont privés de l'autorité [...] cette introduction de Saint Office n'a est faite qu'à dessein et pour énerver notre auctorité et celle de nostre dict viguier [...] nostre intention est que vous nous souffriez plus la ditte inquisition dans notre dit pais [...] sur peine d'estre déclarez rebelles et désobéissans à notre vouloir et intention.

Enric IV, rei de França, va demostrar aquí un absolutisme que dona la mesura del seu poder. Cal subratllar que la major part de l'activitat judicial i repressiva —des de les denúncies fins a l'execució de condemnes— la duïen a terme els andorrans. La justícia formava part d'un ordre social que mobilitzava tota la societat i saturava l'espai públic amb els rumors, la justícia espectacle, les cerimònies espectaculars. La qüestió religiosa, que podria ser al centre dels casos de bruixeria, també era atesa per la jurisdicció civil. De fet, a Andorra, la religió estava integrada a les estructures socials i polítiques, i no a l'inrevés. A les Valls no hi havia ni convents ni monestirs: l'absència d'un clergat regular separat del cos social dona fe d'una societat laica integradora de la religió, per a la qual els espais eclesiàstics eren també el punt de trobada dels caps de família.

5.2.3. BANDOLERS I HUGONOTS: COOPERACIÓ I PACIFICACIÓ DE LA ZONA FRONTERERA

Aquesta zona fronterera va ser tant una zona d'enfrontament com de cooperació entre Andorra, el poder episcopal i les monarquies. Així, l'any 1572, el virrei va felicitar els andorrans per les iniciatives contra dos caps de bandolers, Montserrat Poch i el senyor de Pardinella; el 1592, el virrei duc de Maqueda va ordenar als andorrans que lliuresin bandolers i n'impedissin el pas. Les Valls eren una via privilegiada d'accés i de retirada tant per

als bandolers com per als hugonots. L'any 1588, els andorrans van aturar una incursió hugonota i van avisar els veïns, cosa que els va vincular a la xarxa de pobles petits i territoris que ocupaven la frontera en nom del rei catòlic a canvi del reconeixement dels privilegis. El Tribunal de Corts també va castigar els membres d'aquestes bandes armades, entre els quals hi havia andorrans. Era el cas de Jaume Guitard, part d'una tropa d'una trentena d'homes que van ser capturats i condemnats a mort, que testimonia l'atracció i l'aventura que oferia la vida de bandolers en declarar davant el tribunal que «volia tenir una vida més interessant».

Però sense una autèntica defensa militar, les Valls es van veure exposades a incursions d'ambdós costats fins al punt que el 1580 el comte de Foix va reduir a la meitat la quèstia pels danys causats pels bandolers. El 1587, i després el 1591 i el 1592, els andorrans van suportar noves incursions i saquejos a les esglésies. Els coprínceps no proporcionaven cap protecció, perquè no podien portar les seves tropes a les Valls, que tampoc no tenien una força armada permanent. De facto, la defensa es basava en els seus actius diplomàtics i comercials. L'any 1592, amb pernils i formatges va subornar un dels senyors de la guerra, el senescal Daudo, perquè els seus homes no entressin a Andorra. Aquesta diplomàcia del suborn a base de formatge, xocolata, tabac i sobretot pernils forma part de la construcció de l'Andorra moderna.

El període que va des del segle XV fins a principis del XVII constitueix un punt d'inflexió en la història d'Andorra. Aquesta construcció està teixida amb fils fràgils: hi ha primer un punt d'inflexió en la reforma del Consell de la Terra, que permet l'afirmació d'una oligarquia de grans cases que existien abans del 1419, però que ara la institució els va donar visibilitat i legitimitat; sobretot, ratifica la fi d'un Consell General que teòricament reunia tots els caps de família. La majoria està ara sota el control d'una minoria, una sanior pars com trobem a moltes societats europees. Però aquesta oligarquia comuna no va ser destronada per oficials reials, la noblesa o una burocràcia estatal, ja que les grans cases van exercir totes les funcions de poder, sense delegar-les. Es va acceptar el canvi institucional sense resistències? Les protestes han deixat poc rastre en les fonts escrites. No obstant això, els episodis de caceres de bruixes mostren que la societat continuava lligada a l'exercici del poder, i en el cas de les

bruixes, era el poder social i judicial.

El Consell de la Terra continuava sent el signe de la concentració del poder per unes poques cases d'anfocs que homenatjaven els coprínceps. No eren les úniques, però la seva presa de poder qüestionava els vincles entre la gènesi de l'Estat i el desplegament de la fiscalitat a Andorra, que va beneficiar principalment als coprínceps. Si les cases dels anfocs pagaven sense beneficiar-se directament de la fiscalitat —a diferència dels casos francès i espanyol—, la seva projecció a les xarxes comercials i el control de les pastures comunes n'asseguraven l'estatus. A Andorra —més que en altres llocs—, no es pot separar el poder de l'economia.

5.2.4. QUÈSTIA I DELMES

Els delmes i la quèstia marcaven el ritme anual de la vida pagesa. Fins als inicis del segle XII, gràcies al clergat andorrà, la meitat de la recaptació del delme retornava a algunes famílies de les Valls, i aquests ingressos havien contribuït a la implantació de la xarxa d'esglésies romàniques. Amb els acords dels anys 1162 i 1176, els andorrans van renunciar al patronat sobre les seves capelles i, d'acord amb els principis de la reforma gregoriana, van abandonar el delme. A partir d'aquest moment, es va repartir gairebé exclusivament entre les dues autoritats eclesiàstiques que havien intervingut per imposar els acords: el bisbe i el capítol d'Urgell. A partir d'aquell moment, només una part dels cabals corresponents a la part episcopal es quedava a Andorra. Era l'«augment»: uns pagaments fixos en blat, vi i diners destinats al manteniment dels rectors de parròquia. La resta del delme es pagava a l'exterior de país. Pel que fa a la quèstia, des del moment del seu establiment, l'any 1278, els andorrans l'havien de pagar alternativament als dos senyors: al bisbe d'Urgell i al comte de Foix.

A l'origen, tres grans trets diferenciaven els dos impostos: el marc territorial, la base retributiva i la naturalesa de l'impost. Primerament, el territori fiscal de la quèstia era la vall d'Andorra, entesa com l'espai on vivien els andorrans, mentre que l'àmbit de tributació dels delmes era la producció agrícola i ramadera de les sis parròquies. Els dos espais coincidien imperfectament: els delmes de Pal i Juverri no es pagaven a parròquies andor-

ranes.

Pel que fa a les parròquies, sis pagaven pels cereals (sègol, ordi, civada) i pels llegums, i quatre pagaven pel vi (Sant Julia, Andorra, la Massana i Encamp). Per la ramaderia, cada any, la contribució s'aplicava sobre els anyells, els cabrits, els formatges i la llana. La geografia del delme tenia en compte la transhumància, per això es diferenciava el delme de muntanya del d'Urgell.

Quan els anyells naixien en els dominis del capítol d'Urgell (Andorra, la Cerdanya, l'Alt Urgell, el Pallars i part de la Segarra i de la Noguera), el delme es pagava als prelats de la Seu. En canvi, si els animals naixien fora del bisbat, ho cobrava al delmador de les terres on havien nascut, generalment, el capítol de Lleida (el Pla d'Urgell i l'Urgell i parts de la Noguera, de les Garrigues i del Segrià).

La segona diferència entre la quèstia i el delme té a veure amb la base tributaria. La quèstia era un pagament col·lectiu; l'entitat contribuent eren les Valls i se'n feia càrrec la població solidàriament. A ulls dels senyors, l'únic interlocutor del seu correcte pagament era el Consell de la Terra. Per contra, en el delme, el deure fiscal requeia en cada propietari. La tercera gran divergència tenia a veure amb la naturalesa dels tributs. En teoria, la quèstia cobrada pel senyor no resultava de l'aplicació d'una unitat de mesura de recaptació, mentre que el delme era una taxa indirecta calculada a partir de la quantitat de béns obtinguts sobre unes produccions clarament identificades. Així, per als petits propietaris, en un any de mala collita la quèstia era més difícil de pagar perquè gravava la liquiditat familiar, mentre que el delme minvava proporcionalment amb els rendiments.

Però les economies familiars eren diverses i les taxes es repercutien de manera molt desigual. Per als petits productors, la pèrdua d'una desena part de la producció de blat a causa del delme podia obligar a endeutar-se per poder tornar a sembrar quan, per a d'altres, només es reduïa temporalment la reserva destinada a la venda. Pel que fa als efectes a llarg termini de la quèstia, dos factors n'alteraven la repercussió. D'una banda, la suma exigida pel comte era variable i, de l'altra, l'evolució de la demografia modificava la seva distribució entre les famílies tributaries. Finalment, per a tots els impostos, el valor de la moneda o la fluctuació dels preus podien incrementar o reduir la pressió

fiscal. Per adaptar-se a la conjuntura de cada moment, la política fiscal andorrana es fonamentava en dos eines: la modificació dels mecanismes de percepció i la transformació de la base retributiva.

5.2.5. EL CONSELL GENERAL I LA RECAPTACIÓ DELS IMPOSTOS SENYORIALS

A partir de la signatura dels Pariatges, la gestió de la quèstia va ser una de les tasques essencials del Consell General. Per repartir-lo, l'impost directe es va convertir en una contribució indirecta, proporcional. El mecanisme s'assentava en dues unitats contributives, l'haveria i el metedor, però la base tributària —inspirada en els procediments establerts per comptabilitzar el delme— era més complexa.

Diversos còmputos sumaven el blat, els llegums, el bestiar i els habitants en edat de combregar de cada casa. L'any en què la quèstia l'havia de percebre el comte, el cicle s'iniciava al juny, quan els animals transhumants havien tornat a Andorra, i s'allargava fins al novembre, quan els bastoners o compters lliuraven els recomptes als cònsols per convertir-los en unitats de compte (haveria i metedor).

L'establiment d'aquest procediment conjunt havia estat facilitat pel sistema de percepció del delme. El bisbe i el capítol d'Urgell no s'ocupaven de la recaptació dels productes delmats i tampoc ho feien directament els seus administradors, que arrendaven la percepció de la taxa a un tercer i, sovint, els propis arrendadors la rellogaven a agents locals, ja sigui a persones privades o als consells (comunals o general). Quan es tractava d'un arrendament institucional, al seu torn, els consells l'encomanaven a uns prohoms que organitzaven els recomptes parroquials i, sovint, garantien els pagaments sobre els seus cabals personals. Per tant, de manera documentada com a mínim des del segle XV, si no abans, la fiscalització dels recomptes i la percepció dels productes es van organitzar i executar internament a les Valls.

Durant el període baix medieval, la societat andorrana havia commutat la quèstia en un impost proporcional, més equitatiu, mentre que, en un moment indeterminat, el delme s'havia transformat en una mena d'imposició directa, la recaptació del qual era controlada pels arrendadors de la

col·lecta i, si algun arrendador era exterior, l'acompanyava un delmer designat per la parròquia.

Malgrat tractar-se en teoria d'un impost senyorial i d'un d'eclésiàstic, el rol d'intermediari desenvolupat pels prohoms els va convertir en uns actors centrals. Per al Consell de la Terra, gradualment, la quèstia va esdevenir un mitjà per imposar una política fiscal que repercutia sobre tota la població andorrana, tot i que limitada a unes competències concretes.

5.2.6. EL DELME RAMADER, ATENUADOR DE LA PRESSIÓ SENYORIAL?

L'impacte del delme era desigual. La percepció es feia al camp, sobre els cavallons, abans d'apartar la part de la collita reservada per plantar l'any següent. La qualitat de la parcel·la repercutia sobre els rendiments (tipus de sòl, exposició, pendent, etc.) i, com més baix era el rendiment, més important era la proporció de gra que calia destinar a replantar. Proporcionalment, més pesava el 10 % de delme sobre la quantitat de blat que li quedava al camperol per alimentar-se.

Això a condició que es tractés d'una terra posseïda en alou, en domini ple i lliure, perquè, si la gravava un cens, com passava, entre d'altres, amb les terres conegudes com a comtals, la recol·lecció afegida al delme era d'un terç. Ara bé, a Andorra, la immensa majoria de la terra era lliura i no pagava cens. Tanmateix, amb uns rendiments que voltaven l'u per quatre i l'u per cinc, la part que quedava a l'agricultor una vegada retinguts els delmes i la reserva per plantar es pot estimar entre el 64 i el 56 % de la collita. Per tant, la repercussió sobre els recursos familiars podia ser significativa.

En canvi, per la ramaderia, tot i la taxa del 10 % percebuda sobre la producció, l'impacte global era inferior. A diferència de l'agricultura, el potencial reproductor no es veia afectat i, sobretot, no es delmava l'herba i l'ús de les pastures era gratuït. Aquest tret compartit amb altres comunitats de muntanya, prenia una gran importància a Andorra perquè el comunal cobria la major part del territori. El seu aprofitament per a la recol·lecció, la pesca, la caça i l'herba, la fusta i el cultiu, reduïa notablement la pressió senyorial.

En aquest sentit, a més, es diferenciaven dos models ramaders. D'una part, el que es desenvolupava exclusivament en l'àmbit de les Valls, que —excepte

el delme— escapava a la tributació del senyor i, de l'altra, el transhumant, que havia de pagar o depenia de l'obtenció de franqueses de la part dels drethavents dels territoris travessats (drets de pas, pontatges, arrendaments d'herba, drets de garriga, etc.).

5.2.7. LA QUÈSTIA DELS SEGLES XV I XVI: CONTINUÏTAT I RUPTURES EN TEMPS DE CRISI

Per als camperols, la repercussió del delme variava segons els preus agrícoles, però la seva percepció percentual era estable i previsible, cosa que no passava amb la quèstia.

El primer pariatge tarifava la part episcopal en 4.000 sous biennals, mentre que la part del comte es deixava al lliure albir del senyor. Si s'aplicava la repartició de tres per u establerta pels drets de justícia en el segon pariatge, la quèstia comtal del segle XIII es podria estimar, com a mínim, en 12.000 sous. Aquesta era la quantitat exigida durant la segona meitat de segle XV. Per contra, en lloc de demanar un pagament en moneda de plata, Gastó IV de Foix-Bearn i Francesc Febus van exigir el pagament en florins d'or. Aquest període està marcat pel retorn de la fabricació de moneda d'or a Catalunya i per la conversió en or de les taxes medievals establertes en plata. Els florins exigits pels comtes de Foix s'inscrivien en un paradigma comú entre les classes rendistes d'aquest període, amb la voluntat de consolidar el pagament amb bona moneda.

Ara bé, a partir de la fi del segle XV, la política financera de Joan II, condicionada pel finançament de la guerra promoguda contra els remences i les institucions catalanes (Diputació del General de Catalunya i Consell de Cent), es va traduir en un encariment costant del florí. A Andorra, aquest moviment va afectar directament el contribuent perquè la quèstia la pagaven per unes famílies que, molt majoritàriament, utilitzaven moneda fraccionària en plata o billó que calia canviar en or. Aleshores, mecànicament, sense que hagués variat la quantitat exigida, el cost del tribut gairebé es va doblar. El pagament inicial de 12.000 sous va passar primer a 18.150 sous i, tot seguit, a 22.000 sous.

A més, en relació amb el segle XIV, aquesta quèstia crescuda repercutia en una quantitat menor de cases perquè la població de les Valls encara

no s'havia recuperat de la conseqüència de la forta crisi demogràfica de la baixa edat mitjana. Aquest fenomen explica per què, a partir de la fi del segle XV i durant la primera meitat del XVI, la negociació del valor de la quèstia comtal es va convertir en una de les principals motivacions dels desplaçaments dels síndics a l'exterior de les Valls.

A petició dels andorrans, la solució es va trobar el 1562, quan Joana III de Navarra va ajustar el valor teòric de la quèstia (florí d'or) a una quantitat fixa de moneda de compte en plata (lliura tornesa). Amb aquesta decisió protegia els seus súbdits dels efectes negatius que resultaven de l'especulació sobre la moneda d'or. Aquest aforament tingué una repercussió molt llarga. Igual que ho havien fet els comtes, els reis no van revisar l'impost i van exigir la mateixa quota que els seus avantpassats. La col·lecta de la quèstia organitzada per al 1580 pujava a 14.960 sous barcelonesos que, convertits en moneda francesa, corresponien exactament a la suma reclamada per la reina. Aquesta quantitat encara era vigent sota el regnat de Lluís XIII (1644) i, malgrat alguna variació menor causada pels canvis de paritat entre les monedes espanyoles i les franceses, va ser el fonament de l'import de 1.920 francs establert pel decret de Napoleó I (1806) que va perdurar fins a la fi del segle XIX.

5.2.8. LA QUÈSTIA EPISCOPAL: ELS FALSOS CANVIS FISCALS COM A CLAU D'UNA LLARGA CONTINUÏTAT?

Pel que fa a la quèstia episcopal —4.000 sous de plata—, la unitat de compte i la quantitat pagada es van mantenir invariables des del segle XIII fins al XVII, quan es va convertir en 200 rals de vuit castel·lans i, amb alguna variació menor, aquest tribut no va variar fins al segle XIX.

Aquesta estabilitat no ha de sorprendre perquè era inherent als Pariatges. Per canviar el valor percebut, calia renegociar el tractat i és evident que els reis de Navarra no acceptarien el vassallatge inclòs en aquest acord. A més a més, no s'ha de perdre de vista que els ingressos del bisbe d'Urgell no es limitaven a la quèstia. D'una part percebien uns emoluments i diversos obsequis cada vegada que la pastoral o el seu paper institucional els portava al Principat. De l'altra, amb la meitat del delme que cobrava sobre la vall d'Andorra, el bisbe treia un rèdit superior al que cobrava el comte per la

quèstia. A títol d'exemple, a finals del segle XVI, al marge d'altres pagaments afegits (augment i redelme), el delme episcopal s'arrendava per 1.000 ducats d'or (26.700 sous). L'any 1651, en un moment de preus molt alts que tiraven l'arrendament a l'alça, la totalitat de la renda (capítol i bisbe) sumava 96.226 sous i, per tant, la meitat del bisbe superava els 48.000 sous. En aquestes condicions, i tenint en compte el perill potencial de pèrdua de poder que representaria modificar l'equilibri establert al segle XIII, s'entén que els prelats d'Urgell no tinguessin un interès desmesurat per modificar el pacte i incrementar la seva part de quèstia.

En dos moments diferents, quan es va crear l'impost pel bisbe (1278) i amb l'aforament del 1562 pels reis, les dues parts de la quèstia s'havien convertit en dos tributs amb un valor gairebé inamovible. Aquesta continuïtat creava una relació proporcional equívoca entre ambdós pagaments que a partir del segle XVII va ser explotada pels andorrans per evitar els increments unilaterals de la taxa. Afirmaven que els dos tributs estaven lligats i que la quèstia episcopal resultava del terç del pagament del rei. Per ajustar el càlcul al canvi del 1562, inflaven la part episcopal afegint-li un pagament extra de vint-i-vuit rals de vuit anomenat «menjaria». Efectivament, aquest cens es liquidava al mateix moment que la quèstia, però el seu origen no hi tenia res a veure. La quèstia es seguia cobrant a partir de les llistes d'haveries i metedors, mentre que la menjaria es cobrava mitjançant un llot repartit proporcionalment sobre cada parròquia. La suma utilitzada pels consellers era el producte d'un procediment comptable destinat a facilitar el pagament dels dos tributs en una sola vegada. A més, aquesta perennització del valor de l'impost que reivindicaven regularment els delegats de les Valls resultava d'un estat de fet —com ho demostren totes les ordenances reials— on els prínceps respectaven les decisions dels seus antecessors, però mai van abandonar la potestat de fixar lliurement el seu tribut.

Més enllà de potenciar l'estabilitat de la quèstia, el Consell va construir una argumentació per fonamentar la interrelació entre el dos poders senyorials. El fals valor de la quèstia, utilitzat davant dels diputats de Catalunya a la fi del segle XVI, es va convertir, al segle XVII, en una paritat fictí-

cia que s'elevava en prova de la incapacitat per a un senyor de modificar unilateralment la taxa i, de retruc, es convertia en un argument de pes per impedir que un senyor modifiqués els privilegis sense el consentiment de l'altre. Aquest raonament es va acabar de perfilar en la segona meitat del segle i, en un context diferent, va ser recollit en el Manual digest al segle XVIII.

Els impostos senyorials ingressats pel Consell General es fonamentaven en la riquesa de les famílies i eren recol·lectats per les parròquies. Els sis comuns eren, tot a la vegada, els centres on es generaven els recomptes, els encarregats dels cobraments i, posteriorment, els responsables del pagament en hora del tribut al Consell General per tal que els síndics poguessin traslladar la totalitat de l'efectiu als tresorers respectius dels dos senyors.

Ara bé, no s'ha de concloure que els comuns eren només una mena de corretja de transmissió per gestionar la percepció de l'impost. En matèria fiscal gaudien d'unes competències que els eren pròpies i, mitjançant les ordinacions, tots les assentaven en un element fonamental: el territori comunal.

5.2.9. LA GESTIÓ DE L'ESPAI AGROPECUARI COL·LECTIU, MARIU DE L'ORGANITZACIÓ RAMADERA

La política territorial dels comuns era el producte de la suma de dos elements indissociables: la propietat comunal i el dret de veïnat, que constituïen els fonaments de l'activitat agrícola i ramadera. La pertinença a la col·lectivitat era la clau que donava accés al territori comunal. Cal no confondre la propietat i el dret d'ús: la primera era conjunta i la segona de cada veí, de manera que aquest model de gestió no implicava cap col·lectivisme. El comú era el lloc on es codificaven els drets i els deures de cadascú. De retruc, la primera restricció per accedir-hi tenia a veure amb la distinció entre el veí i el foraster.

La terminologia correntment utilitzada per referir-se als altres, als no comunitaris, era «estrany». S'utilitzava per diferenciar els andorrans dels forans però, alhora, servia per a distingir els habitants segons la seva parròquia d'origen. Entre altres limitacions, aquesta particularització dels no residents servia per a restringir els drets de pesca i de caça, per a prohibir el conreu sobre el comunal o per a condicionar l'entrada sobre les herbes. Per

a qualsevol d'aquestes activitats, els que no eren veïns havien de demanar autorització i el comú podia exigir una contrapartida.

Pel que fa al bestiar, l'estrany era abonat per tots els animals que no pertanyien a un habitant de la parròquia. Igual que qualsevol forà, els ramaders de les Valls disposaven d'un termini de tres dies per declarar el bestiar i, sovint, per sotmetre'l a un control sanitari. Els animals sospitosos de portar una malaltia eren expulsats, els altres podien entrar al comunal.

El dia de l'obertura dels comunals era una data assenyalada del calendari perquè era el moment en què els animals circulaven gratuïtament d'una parròquia a l'altra. Si no, s'havien de canalitzar pels camins de fons de vall sense traspasar el seu perímetre. Aquest dret era essencial a la primavera, quan s'acabava la hivernada sobre les pastures d'Andorra, de l'Urgellet o de la plana d'Urgell i es traslladaven ramats de diversos centenars de caps d'ovins resseguint unes vies que entraven a Andorra per la muntanya mitjana. Per als propietaris de terres que no eren veïns de la parròquia, aquest lapse de temps permetia de portar animals per bogar el terreny.

Passats els tres dies, el bestiar restant, el que es quedava a la parròquia, pagava l'estrany segons una tarifa específica per cada tipus d'animal (ovins, mulatí, bovins, porcins). La gran diferència entre els caps que eren propietat d'andorrans i els que pertanyien als estrangers era que els primers només pagaven l'estrany comunal, mentre que els altres també abonaven l'estrany de la Terra.

Aquest desdoblament de la taxa es va fer paral·lelament amb la instal·lació del mecanisme de percepció de la quèstia. Per completar el seu finançament, en lloc d'optar per compartir l'estrany, els representants comunals reunits a les Valls van triar la via d'una tributació addicional exclusiva per als estrangers. Entre ambdues, la gran divergència residia en la titularitat de les herbes. L'arrel de la taxa comunal radicava en el dret veïnal, raó per la qual el pagament es feia extensible als altres habitants d'Andorra, mentre que el Consell atorgava un dret d'entrada a la vall d'Andorra, però el dret de pastura associat era merament teòric, ja que l'entrada del bestiar a les herbes depenia de l'autorització preceptiva de cada parròquia.

5.2.10. EL CONLLOC I ELS CONTRACTES RAMADERS

Als ulls del comú, la persona responsable del pagament de l'estrany no era el propietari dels animals, sinó l'habitant que els rebia. Per això s'establí un acord privat. S'anomenava «conlloc» quan es tractava només de guardar els animals durant una temporada i, si no, l'acord prenia el nom de parceria o de cap sou. A diferència del conlloc, aquests darrers s'establien com a mínim per un any. Per tant, a més a més de l'estrany, tributaven per la quèstia i el delme i, usualment, aquests actes més llargs eren enregistrats per un escrivà.

Fonamentalment, contra el manteniment del bestiar, la persona contractada rebia uns diners i era interessada als beneficis. D'acord amb les clàusules, per cada tipus d'animal, les parts contractants es partien la llana, el couro, els formatges grossos (boví) o petits (oví), els naixements o el valor de venda de l'animal.

Pel que fa als ovins, el conlloc s'utilitzava indiferentment per als animals estrangers i per als andorrans i, igual que passava amb l'estrany, n'existia una versió d'estiu i una d'hivern. Aquesta darrera servia per a mantenir els caps que no transhumaven fora de les Valls. S'establí un acord recíproc. El ramader que havia ingressat els caps de l'altre propietari en la seva ramada de muntanya del mes de juny a la tardor, al seu torn, enviava els seus animals a l'altre parròquia per aprofitar les herbes d'hivern, privades i comunals, fins al mes de maig.

5.2.11. LA TRANSHUMÀNCIA O LA LECTURA ES-BIAIXADA D'UN MODEL DOMINANT

Sovint la ramaderia andorrana s'assimila exclusivament al moviment pendular que enllaçava les muntanyes d'Andorra amb la plana. Però aquesta perspectiva emmascara les fluctuacions de l'activitat ramadera i la diversitat en les estratègies que regien les colles segons la quantitat i el tipus d'animals que posseïa cada propietari.

Diversos elements convergents permeten identificar un increment de la pressió ramadera a partir del segle XIV. Entre 1316 i 1378, es van obrir més de vint-i-cinc litigis entre comuns andorrans i les valls veïnes sobre els emprius, on una comunitat havia obtingut un dret de peixena sobre el territori d'una altra. Algunes vegades es tractava d'un dret exclusiu, particularment quan un senyor l'atorgava

sobre un territori veí contra pagament d'un cens. En altres casos, dues entitats, comuns o quarts, compartien el dret sobre un sector, generalment perquè la propietat del pasturatge no quedava clarament definida.

El conjunt documental referent als emprius es va densificar als segles següents i, fins al segle XIX, fou alimentat sense interrupcions per les causes iniciades per alguna de les comunitats per imposar el respecte al dret de pastura gràcies a les llicències atribuïdes pels dos senyors des del 1332. La concessió de l'any 1419, que els permetia reunir-se per executar contractes sobre determinats terrenys i discutir altres qüestions amb els seus veïns més propers, anava en el mateix sentit. Entre els segles XIV i XVI, al voltant d'un 16 % del territori andorrà era terreny d'empriu i els drets delimitats fora de les Valls ampliaven l'espai ramader potencial més d'un 40 %. Ara bé, la conflictivitat engendrada pel control dels emprius il·lustra l'increment de la pressió ramadera sobre l'alta muntanya, però els ovins transhumants no eren els únics que es beneficiaven dels emprius i de les muntanyes: el bestiar resident també els aprofitava. Abans d'erigir la transhumància com un model exclusiu, cal ressituar-los en el marc de les pràctiques ramaderes que diferenciaven, globalment, dos models d'explotació.

Fins a un centenar i escaig de caps, a l'hivern, els petits propietaris limitaven el manteniment del bestiar a una estada al fons de vall de la seva paròquia aprofitant el dret comunal atorgat a cada veí. Al voltant de dos o tres centenars —per ajustar-se al dret hivernal comunal que variava de 125 a 175 caps per família— havien de recórrer al col·loc. Llavors, segons la quantitat d'animals que posseïen, conjuminaven diversos contractes pecuaris per repartir els animals. Per als ramblers, aquestes opcions inicials fonamentades en el territori de les Valls es combinaven amb el trasllat d'uns ramats a l'exterior.

Dos factors principals intervenien en la necessitat d'una transhumància llarga cap a Catalunya: la grandària del patrimoni familiar i el tipus d'activitat econòmica principal de la casa. Per als grans propietaris, la producció d'herba i de palla, completada amb l'accés als rebaixants comunals, facilitava el manteniment hivernal d'un nombre superior d'animals. Al contrari, un mercader, un

mestre d'ofici o un obrer no esgotava necessàriament el seu dret hivernal i podia commutar-lo amb un altre ramader. Dins de la diversitat que presentava la societat andorrana, el condicionant per obligar a practicar la transhumància llarga era el desequilibri entre la necessitat generada pel ramat propi i la quantitat de farratge disponible. Evidentment, aquest llinar canviava segons els recursos de cada família.

Pel que fa a la cronologia ramadera, si es comparen els indicis andorrans a la seqüència establerta per les regions veïnes, el desenvolupament de la ramaderia andorrana —i de la transhumant en particular— sembla més tardà. L'explicació rau, plausiblement, en els actors ramaders. A les Valls no es documenta cap impuls exogen significatiu semblant al que conegué la Cerdanya al segle XIII amb els monestirs de Poblet i Santes Creus. Les primeres evidències clares de la pràctica d'una transhumància són del segle XIV. L'any 1326, Jaume II d'Aragó requeria la regulació del pas pels emprius de Meià, i el 1340, Roger Arnau va atorgar un privilegi de pas pel vescomtat de Castellbò. Aquest conjunt informa sobre un fets concrets, però, en absència de dades detallades, no permet conèixer el volum ramader global, ni de quina manera es repartien els animals. Les referències a la cronologia regional, contextualitzades amb les primeres dades andorranes de conjunt de la fi del segle XV, constitueixen les úniques vies per indagar-ho.

En conjunt, no sembla que aquest primer impuls hagués modificat el model agropecuari predominant abans de la crisi del segle XIV. De fet, la progressió de la superfície destinada a prats i terres ramaderes mostra una preocupació creixent per alimentar els animals durant l'hivern. A la fi del segle és obvi que, com passava a Catalunya o al Languadoc, la por de la propagació de les pestes, les obstruccions perpetrades pels guerrers i la reducció de la demanda causada per la forta depressió demogràfica van afectar l'activitat ramadera andorrana.

Igual que altres regions ramaderes, a Andorra, un nou creixement s'observa a partir del segle XV. Sembla coherent creure que la desorganització de les rutes transhumants resultant de la crisi va ser aprofitada pels majors ramaders per potenciar la seva presència en les carrerades i desenvolupar la seva activitat.

L'estudi diacrònic suggereix que la normalització de la transhumància tingué lloc en aquell moment. Durant aquesta fase de creixement es va generar un primer litigi l'any 1445, però l'impacte més considerable data del segle XVI. Particularment aclaridors són els judicis del 1511 i del 1544 que mostren l'interès dels castlans de Castellbò pels caps andorrans. La cobdícia generada pels ramats és un indicatiu indirecte sobre l'increment del flux que és corroborat pels recomptes d'animals de la quèstia i que coincideix amb els índexs generals establerts al Llenguadoc, Catalunya o Castella.

Per contra, com passa, per exemple, amb la Mesa, una dicotomia entre els dos models ramaders dominants apareix clarament a la documentació del segle XV. D'una banda, pel que fa a la transhumància, al marge dels judicis referits als caps andorrans i a les parceries amb els homes d'Urgell, l'any 1493, Ferran II d'Aragó exigia el respecte de l'exempció de la lleuda d'Agramunt aplicable, exclusivament, als animals d'hivernada. Precisava que els caps de fira l'havien de pagar; per tant, el desplaçament d'una part de les colles no era motivat per la transhumància.

A l'altra banda, a les Valls, l'any 1433, la festa de Pasqua fou la data escollida pels prohoms per celebrar la fira anual d'Andorra la Vella. Per tant, l'autorització conferida per Gastó IV i ratificada pel bisbe Arnau Roger es destinava a la venda d'animals que no havien sortit de les Valls per transhumar. Mitjançant la protecció (guiatge) i la franquesa de lleuda per als estrangers que s'hi desplaçessin es pretenia atreure altres ramaders i els clients. Els dos models ramaders coexistien i la voluntat d'organitzar una fira mentre els caps transhumants eren a l'Urgell mostra que la quantitat de bestiar resident a les Valls no era anecdòtica.

Aquesta constatació genèrica és confirmada pels recomptes fiscals a partir de la fi del segle XV. En primer lloc, fins al darrer quart del segle XVI, destaca la poca presència de bestiar estrany de les Valls. Tret d'alguns anys específics o el cas d'un propietari en particular, generalment, aquests animals no superaven el 5 % de la ramada total d'estiu. D'altra part, l'estructuració de les ramades entre parròquies evidencia una forta divergència entre els grans ramaders —entre els

quals hi havia els representants locals dels senyors a Andorra que volien evitar el pagament de la quèstia— i la resta de la població, que no prenia part en la transhumància o hi participava poc.

Tanmateix, pel que fa al conjunt de la població, la ramaderia no era el fonament exclusiu de l'economia; l'altre pilar fonamental era l'agricultura. Aquestes dues activitats marcaven el ritme de la vida quotidiana dels habitants i, en compartir el mateix territori, estaven regulades per unes normes comunals interrelacionades.

5.2.12. RAMADERIA I AGRICULTURA, UNS DEURES COL·LECTIUS

La reglamentació comunal compaginava dos aspectes antagònics: protegir el cultiu i sustentar el bestiar durant tot l'any. A l'estiu, la temporada tradicional era de tres mesos, de Sant Pere a Sant Miquel.

Quan el comú obligava a portar els animals a la muntanya, vedava les terres baixes dels rebaixants constituïts per terres comunals i privades. Així protegia el gra durant la fase de maduració i afavoria el creixement de l'herba. Per les terres cerealícoles, la veda s'iniciava més aviat: començava amb la germinació (abril-maig) i s'estirava fins a la collita (agost-setembre).

Durant l'hivern, els rebaixants se sotmetien a un aprofitament ramader col·lectiu que durava fins a la fi del guaret biennal: per als propietaris, el dret de veïnat implicava la pèrdua de l'ús exclusiu de la terra durant gairebé divuit mesos.

Per limitar aquesta imposició, havien d'obtenir del comú un estatut particular per a la parcel·la. Segons el cas, demanaven la guarda o el defens de la terra. Amb l'obtenció de la primera, l'agricultor allargava la temporada biennal de cultiu durant el qual el ramat no podia entrar sobre la terra. Aquest era l'estatut usual dels camps. Amb el segon, s'estalviava la fase de guaret, i es sol·licitava principalment per als prats. La finalitat era recol·lectar el dall (primavera) i el redall (estiu) per guardar, i aprofitar la peixena pel ramat familiar, abans i després del període d'establució.

L'obtenció d'aquestes llicències no eximia dels deures col·lectius. Per a la guarda, la prohibició de pasturatge també s'aplicava als animals del propietari. L'any que tocava conrear, si no ho feia, no podia aprofitar l'herba per fer péixer el seu propi

ramat i la parcel·la era aprofitada per la col·lectivitat. Amb el defens, es reservava la pastura, però se li prohibia la sembra.

D'altra banda, a l'hivern, el dret col·lectiu dels rebaixants es regulava mitjançant l'obligació de dividir els ramats per tal d'evitar la sobreexplotació de l'herbada. Es fixava una quota d'animals per casa i per tal de garantir un repartiment dels fems per a totes les terres, fossin o no propietat d'un ramader, es prohibia de reunir més de dues colles a la vegada. A l'estiu, una obligació semblant es repetia a la muntanya, però la quota permesa era superior per tal de prendre en compte el creixement de la ramada (anyells desmamats) i el col·loc. Fins al segle XVI, aquest mecanisme, combinat d'una part amb el dret d'apletar o plantar corral per als moltons i els primals i de l'altra amb la facultat de fer orri per a les ovelles destinades a la producció de formatges, era l'únic marc per accedir a les pastures. El comú només assegurava l'ús particular sobre el lloc on els animals feien nit; el conjunt de les pastures eren col·lectives.

5.2.13. LA GESTIÓ DE LA HIVERNADA: BESTIAR TRANSHUMANT I RESIDENT

A la tardor, la baixada dels ramats de la muntanya es feia de manera esglaonada. Al setembre, primer marxaven les colles destinades a la venda a les fires de tardor. Des del segle XIV, una de les més assenyalades era la de la Seu, a l'octubre, que servia per a fixar el termini de pagament de tot tipus de contracte. Amb les fires de Puigcerdà i d'Organyà, marcava un moment clau de l'any ramader perquè els productors andorrans es trobaven amb els compradors de la plana. A les fires pirinenques s'hi venien els animals de rebuig abans d'iniciar la hivernada.

L'any 1542, la reactivació pel bisbe Francisco de Urríes i el comte Jaume de Foix de la fira de Sant Mateu, celebrada a Andorra el 21 de setembre, es va inscriure en el mateix paisatge històric. Més endavant, la Noguera, l'Urgell, la Segarra i el Segrià van prendre més rellevància. Llavors, els animals que es portaven als mercats de la plana provenien de dues ramades diferents: uns eren els animals de rebuig que no s'havien venut a les fires i els altres integraven la segona ramada que deixava les pastures d'estiu.

Segons la climatologia, aquesta ramada sortia

d'Andorra entre els mesos d'octubre i novembre i agrupava majoritàriament els caps destinats a la transhumància. Contràriament als anteriors, no anaven pels camins que resseguien el Segre, sinó que transitaven en direcció al Montsec per les carreteres de la part alta de la serralada divisòria entre l'Alt Urgell i els Pallars (Taús, Boumort, Conca Dellà...). Fins al gener, quan obrien les terres d'hivernada llogades a l'Urgell, es mantenien en les pastures del Prepirineu. Aquest període de transició marcava el moment en què uns animals abandonaven la ramada transhumant per anar cap a les fires de tardor i d'hivern. A partir de la segona meitat del segle XVI, les fires de Guissona i de Verdú, en particular, es van convertir en focus essencials per a distribuir els ramats andorrans. Les fires pirinenques van perdre part del seu protagonisme i l'àrea d'influència de la d'Andorra no va superar un àmbit molt local.

Finalment, les darreres ramades que quedaven a la muntanya allargaven l'estivada fins al desembre, quan els entraven als rebaixants comunals per passar-hi l'hivern.

Dels tres desplaçaments, només els dos darrers eren un moviment pendular transhumant. El primer era comercial i els animals marxaven per no tornar. Aquest era el cas dels ovins tarifats a dos sous per miler en passar per Trespunts l'any 1483 que es destinaven, probablement, a les fires que abastien Barcelona. Dels dos altres, l'un corresponia a una transhumància llarga que aprofitava els drets de trànsit pel vescomtat de Castellbò, mentre que l'altre es limitava a l'àmbit andorrà o pirinenc. Cadascun responia a una estratègia ramadera diferent i els ramblers les combinaven.

Fins al segle XIV, a Andorra, la documentació escrita i l'arqueologia apunten cap a una predominança del model ramader intern, poc influenciat per agents exteriors. Es fonamentava en una pastura local i una comercialització propera, pirinenca. Fins al segle XIX, es documenten diverses fases econòmiques particulars: durant aquest llarg període, un model ramader no eliminava els altres, sinó que la societat els adaptava a cada moment segons les oportunitats o les prohibicions.

5.2.14. ANDORRA I LES GUERRES DE RELIGIÓ

Per regular l'activitat econòmica de les Valls —que depenia en bona part de la relació amb els veïns—,

els andorrans van adaptar-se a un nou entorn influenciat directament, primer, pels regnes d'Aragó i de Navarra i, posteriorment, de França i Espanya. La segona meitat del segle XVI va estar marcada per les guerres de religió, que es van fer notar en l'economia d'Andorra a partir del 1672. A l'Arieja i a les Valls, una de les figures destacades va ser Joan Claudi Lévis-Léran, senyor d'Audou, senescal del comtat de Foix, que capitanejava una de les bandes hugonotes mes temudes i va dirigir diverses incursions al vessant sud (Cerdanya, Alt Urgell, Pallars). A les Valls van saquejar les parroquials de Canillo i d'Andorra el 1588 i, l'any 1591, van protagonitzar robatoris de bestiar tot passant per Andorra. El Consell General va témer que se n'acusés els andorrans i, el gener del 1592, va demanar la intervenció d'Enric III per evitar que el senyor d'Audou intervingués en terres andorranes.

L'aliança del duc de Guisa, cap de la lliga catòlica, amb Felip II de Castella per evitar que el cap de l'Església reformada, Enric III de Navarra, esdevingués rei de França (pel Tractat de Joinville) es va inscriure en el suport continu que donava el monarca espanyol al partit catòlic. Als Pirineus, aquest conflicte es va tenyir d'un rerefons territorial, ja que els reis de Navarra no havien renunciat a la Navarra del sud, incorporada a la Corona de Castella des del 1515. L'any 1598, la resolució del darrer episodi de les guerres de religió amb la Pau de Vervins va reprendre els acords de Cateau-Cambrésis del 1559 i, de nou, el tractat es va tancar sense que el sobirà francès admetés l'annexió del territori del seu avi. Així, un llarg segle XVII, amb diverses fases de tensió que van afectar el Pirineu i Andorra, es va allargar fins a la Guerra de Successió.

Edició i revisió estilística: Albert Villaró
Correcció dels textos: Quiasme Text

RELAT HISTÒRIC D'ANDORRA

2022

